

MÜBADELE GÖÇMENLERİNİ TÜRKİYE'YE TAŞIMA SORUNU VE İZMİR GÖÇMENLERİ

(1923-1924)

Kemal ARI

Anadolu bozkırları boyunca pervasızca ilerleyen Yunan Orduları Dumlupınar Meydan Savaşı ile (30 Ağustos 1922) oldukça kısa bir sürede yok edilmiş; Türk Ulusu'nun önderi ve başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın: "*Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*" buyruğunu vermesi üzerine ¹ Türk askerlerinin süngülerinden canlarını kurtarabilenler, "*cihana ebediyen hacil olacak sür'atle...fırar etmişler*" ²; bu süre içinde, geçtikleri yerlerde savunmasız bir durumda bulunan kadınları, çocukları, yaşlıları kesmişler ve yakmışlar; birçok kentleri kasabaları, köyleri ateşe vermişler ve "*harâbe-zâra*" çevirmişlerdir³. Kurtuluş Savaşı boyunca, sömürgeci Yunan Ordusu'nun Anadolu'ya çıkışını, "*İsa'nın Dirilişi*" gibi dinsel bir motife dayandırarak⁴, onlara bağışlarını açan ve onca yüz kızartıcı girişimleriyle, özvatanları saldırıya uğramış olan Türkler için, çoktandır kangren olmuş bir yaraya dönüşen Anadolu Rumları⁵, darma-

¹ Mustafa Kemal Paşa'nın, 1 Eylül 1922 tarihli ün. emrini tam meânî: *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, C.XXV/75 (Eylül 1976), ss.66-68; ayrıca bkz. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, TTK yay., Ankara, 1983, s.237.

² Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C.I,2.baskı, Ankara, 1961, s.267; "Bu firariler asker değil, fakat; haydutlar, canilerdir"; *a.g.e.*, s.267; yine bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV,M.E.B.yay., Ankara, 1978, ss.267-268.

³ *Atatürk'ün Söylev ve ...*, s.268.

⁴ Bkz. Dido Sotiriyyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, (Çev. A.Tokatlı), İstanbul, 1986, s.135.

⁵ Kurtuluş Savaşı boyunca, Rumlar'ın Türkler'e yönelik saldırıları, pek çok kaynakta bulunabilir. Onların, Yunan Orduları ile tam bir işbirliği içinde oldukları, Dido Sotiriyyu'nun yapıtında pek güzel dile getirilmiştir; *Matbuat ve istihbarat Müdürlüğü-t Umumiye snin* yayınladığı bir dizi kitapta, konu resmi belgeleriyle ortaya konmuştur; bu kitapların başlıcaları için bkz: *Pontus Meselesi*, Matbuat ve ...yay .. Ankara, 1338;

dağınık bir biçimde Anadolu'yu terketmeye çalışan Yunan Ordularının önü ve ardı sıra, olası bir Türk saldırısından korktukları için, Ege kıyılarına doğru bir panik havası içinde akıyorlar, bulabildikleri deniz araçlarıyla, adalara ve kıyı Yunanistan'a yığılıyorlardı⁶. Birbuçuk milyona yakın Anadolu Rumu, böylesine bir tablo içinde Anadolu'yu terketti. Geriye kalan çok az bir kısmı da, Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli "*Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması*" uyarınca⁷ zorunlu olarak göçettirildiler.

İslami bir imparatorluktan artakalan Türkler'i "Mihenik taşı" olarak alan ve ulusal egemenliğe dayalı, tam bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurma ereğinde olan Türkler için⁸, aşağı-yukarı birbuçuk milyon Rum'un Anadolu'yu terketmesi ve buna karşılık, yarım milyona yakın Makedonya Türkü'nün Türkiye'ye getirilmesi, çok yönlü Türk Devrimi'nin özdeş bir toplum, ulusal bir devlet yaratma boyutu açısından, kuşkusuz büyük önem taşıyordu.

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, 2 kısım, Matbuat ve...yay., Ankara, 1338; Fener Patrikhanesi'ne bağlı olmayan Anadolu Ortadoks Rumları, büyük ölçüde bu işbirliğinin dışında kalmışlardır; Papa Eftim, bütün kalbiyle ve iyi niyetiyle Anadolu'yu desteklemiştir: "... Anadolu davasında biz, Türk kardeşlerimizle tamamen müşterekiz... Şanlı Türk ırkının şanlı evlatları olduğumuz halde, bizi destise ile (Yunanistan'ın) Yunanlı yapmaya kalkışması.. Allahın emrine ve hakikate muhaliftir"; Gotthard Jaeschke, "Die Türkisch-Orthodoxe Kirche", *Der Islam*, XXXIX/(Februvar 1964, Berlin), s.110; Anadolu Ortadoks Rumları'nın Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı tutumları için bkz. a.g.y., ss.95-129; H.Yavuz Ercan, "Fener ve Türk Ortadoks Patrikhanesi", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V/8-9 (1967), ss. 411-438.

⁶ Bkz. Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi yay., İstanbul, 1968, s.332; "Birçok Rumlar Midilli, Sakız ve Sisam adalarına gitmişlerdir", *Yeni Asır* (Selanik), 10 Eylül 1922; "Evveldi gün şehrimize Patris vapuruyla 2.100 yaralı gelmiştir. Bunların ekserisi hafif mecrüh olup, arzu edenlere memleketlerine gitmek için etibbânın müsadestiyle mezâniyet verilmiştir. Aynı seftne ile bir hayli muhacirin de gelmiştir. Muhacirlerden halûvakti iyi olanlar otellere yerleştirilmişlerdir. Fakir olanlar hükümet tarafından meskûn olacaklardır", *Yeni Asır*, 11 Eylül 1922; "Gece İzmir'den Pire'ye 3.000 muhacir daha gelmiştir", *Yeni Asır*, aynı sayı .

⁷ Mübadele anlaşmasının tam metni için bkz. İsmail Soysal, *-Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I (1920-1945), TTK Yay., Ankara, 1983, ss.117-183; *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)*, (Çev.S.L.Meray), C.I, T.I, K.II, Ankara, 1969, ss.17-22.

⁸ M.K. Atatürk, *Nutuk*, C.I (1919-1920), 12. baskı, Türk Devrim Tarihi Ens. yay., İstanbul, 1972, s.12.

Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması uyarınca, Batı Trakya dışındaki yaklaşık 500.000 Yunanistan Türkü, zorunlu olarak Türkiye'ye göçettirildi⁹. Bu göçmenlerin yaklaşık 32.000 'i İzmir'e yerleştirildiler¹⁰. Böylesine kapsamlı bir göç olayı, her iki ulus için de küçümsenemez külfetler getirdi. Göçmenlerin taşınma, iâşe, sağlık ve barınma gibi konuları ile, onları mal-mülk sahibi yapma ve üretici duruma getirerek kendi kendilerine yeterli duruma gelmelerini sağlama gibi konular; daha yeni savaştan çıkmış, ekonomileri zarar görmüş her iki ulus için de, çözümü gereken büyük sorunlardı¹¹. Bu tür bir göç sorununun sağlıklı çözümü; göçmenlerin yaşadıkları köy ve kasabalardan gidecekleri ülkeye hareket edebilecekleri bindirme iskelelerine (İrkâb İskeleleri), bindirme iskelelerinden boşaltma iskelelerine (İhraç iskeleleri), boşaltma iskelelerinden de, yerleşme alanlarına taşıma ve burada ise, üretici duruma getirme gibi dört önemli evrede, sağlıklı

⁹ Anlaşma hükümleri gereğince, İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler istisna olmak üzere, Yunanistan'dan Türkiye'ye Müslüman Türkler, Türkiye'den de Yunanistan'a Ortadoks Rumlar zorunlu olarak göçettirildiler. Anlaşma gereğince göçmenler her türlü taşınabilir mallarını yanlarında serbestçe götürebilecekler, bunun için vergi ödemeyeceklerdi. Mübadele uygulamasını düzenlemek için, bağımsız üyelerden bir karma komisyon oluşturulacak; terkedilen malların değerini bu komisyon belirleyecekti. Buna göre, malları tasfiye edilen göçmene, altın üzerinden mal değeri yazılı bir beyannameye göre göçmen, gittiği ülkeden mal alabilecekti. Bkz. I.Soyal, a.g.e, ss. 177-183.

¹⁰ Bkz. *Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) İstatistik Yılı, C.III/(1930)*, Ankara, 1930, s.100'de bu sayı 31.867 olarak veriliyor.

¹¹ Bkz.Stephan P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, 1932; D.Pentzopoulos, *The Balkan, Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris, 1962; yine bkz. Ömer Dürri Tesal, "-Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek-Azınlıkların Mübadelesi", *Tarih ve Toplum*,C.IX/53 (Mayıs 1988), ss.302 (46)-308 (52); kültürel sorunlara değinen hoş bir çalışma için bkz.Mahmut H.Şakiroğlu, "Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahalî Değişimine Ait Tarihi Notlar", *Ord.Prof.Dr.Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, TTK yay., Ankara, 1985, ss.227-238; Yunanistan'ın savaş sonrası yeni maliye bakanı, gazete muhabirlerine şunları söylemişti: "*Vaziyet-i maliye sefîlânedir, fakat nevmid değildir. Evvela yalnız 216 milyon drahmî iken şimdi 800 milyon drahmîye bâliğ olan bütçe açığıru kapamaya muvaffak olacağımızı zannedirim*", *Yeni Asır*, 11 Eylül 1922; Venizelos'un bir Yunan gazetesine demeci: "*... harbe devam etmek, Yunanistan'ın tamamen mahvuru itisâc edebilirdi*", *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1923; Lord Curzon, 30 Mart 1922'de Lordlar kamerasında şöyle diyordu: "*Anadolu'ya devletler tarafından davet edilen Yunanistan malî, bedenî her sahada kudretini yoketmiştir*", Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, 2. baskı, TTK yay., Ankara, 1986, s.93.

bir yaklaşımı gerektirirken ¹²; savaştan yeni çıkmış, yenilginin psikolojik, sosyo-ekonomik acılarını tatmış olan Yunanistan'ın, kendi topraklarında yaşayan Makedonya Türkler'i üzerinde yarattığı baskı ve korku politikası sonucu, aynı acıları daha yoğun olarak yaşamış Türkiye'nin, yeterince tamamlayamadığı hazırlıklarla, oradaki Türkler'i bir an önce taşıma zorunluluğu, göç olayının yaratacağı sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Bu yazıda, Yunanistan Türkleri'nin, mübadele hükümleri gereği Türkiye'ye getirilmeleri sorunlarını, İzmir'e yerleştirilen göçmenler örneğinde, ilk üç evre boyunca ele almak amaçlanmıştır.

Anadolu'da uğradığı yenilgiden sonra Yunanistan, büyük bir iç karışıklığa sürüklenmişti. Yenilginin ülkeye getirdiği büyük sosyo ekonomik sorunları çözemedi, eski anlaşmazlıklar ve fırka çekişmeleri yeniden alevlenmişti. Konstantinciler ve Venizelosçular arasındaki derin anlaşmazlık, Yunanistan'ın eski refahını yeniden geri getirme yolundaki umutları kırmıştı¹³. Yenilginin şokunu ilk hissettiği zaman, ülkenin çıkarları için halka "*itidal ve sükûnet*" öneren basın da¹⁴, kısa bir süre sonra bu çekişmeye katıldı. Gunaras Hükümeti'ne karşı çıkan ayaklanmalarda, Küçük Asyalı (Anadolu) göçmenler de etkili oluyorlardı. 24 Eylül 1922'de, Sakız ve Midilli adalarında, Venizelos taraftarı Yunan subayları büyük bir ihtilal başlattılar. Bu ihtilal daha sonraları Selanik ve Atina'ya kadar yayıldı¹⁵. Atina üzerine yürüyen asiler, sonunda teslim olsalar da, hükümet güçlerine karşı dirençle çarpıştılar¹⁶. Bu tür başkaldırımlarla birlikte, Kral Konstantin tahttan inmiş, yerine oğlu geçmiş; Konstantin ise Atina'yı terketmişti¹⁷. 1923 yılı sonuna kadar, Yuna-

¹² Erzurum Mebusu Rüştü Paşa'nın bu dört evreyi eleştiren konuşması: *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.II, I.II, C.IX, Ankara, 1975, ss.103-104.

¹³ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1923.

¹⁴ *Yeni Asır*, 11 Eylül 1922.

¹⁵ Bkz. U.Kocatürk, *a.g.e.*, s.349.

¹⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 28,29 Teşrinievvel 1923; ayaklanmanın bastırılmasından sonra, I.Ordu Komutanlığı'nın emriyle, Yunanistan'daki muhalif gazeteler kapatıldı; böylece, Atina ve Pire gibi, muhaliflerin seslerinin çokca yükseldiği yerlerde, onları etkileyen basın eski etkinliğini yitirdi; *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Teşrinievvel 1923.

¹⁷ U.Kocatürk, *a.g.e.*, s.350.

nistan, sık sık askeri diktatörlerin başlattığı ihtilallere tanık oldu; öyle ki, her iki-üç ayda bir, bir general merkezi idareye karşı başkaldırıyor, Atina'ya hakim bir tepeye toplarını çıkarınca, iktidarı eline alıyordu¹⁸. General Gonatas, General Kondilis, General Pangalos sırasıyla iktidarı ellerine almışlardı. 1923 yılının sonunda, iktidarın sivilere devredilmesi, Venizelosçular'ın sol kanat lideri Papanastosya'nın başbakanlığa geçmesi ve cumhuriyeti ilan etmesiyle, olaylar kısmen durulmuş gibiydi¹⁹.

Yunanistan'daki bu tür siyasi çalkantılar, ülkenin yaşamakta olduğu sosyo-ekonomik sorunlarla bütünleşince, buhran dayanılmaz boyutlara ulaşıyordu. Savaşın ve yenilginin neden olduğu ekonomik sorunlar, ülkenin savaş sonrasında uğradığı büyük göç seli, Yunanistan'ı tam bir felce uğratmıştı. Türkiye'den giden bir milyonu aşkın Anadolu Rumu'ndan başka, Bulgaristan ve Rusya'dan da 1.200.000 göçmen Yunanistan'a sığınmış, bunlar ülkeye ekonomik, sosyal, yönetsel sorunlar getirmişti. Böylece Yunanistan, kısıtlı topraklarında birdenbire iki milyondan çok fazla nüfusu barındırmak zorunda kaldı²⁰. Buhran böylece, "*dehşetli bir surette*" artmıştı; halkta para yoktu; bununla birlikte yiyecek de yoktu. Çarşılarda, mağaza ve dükkan sahipleri, adeta tetik üzerinde duruyorlardı. Aniden dükkanlar kapanıveriyor, çarşılarda yağmalar ve kapışmalar görülüyordu. Drahmi ise her geçen gün düşüyordu. Ağustos ayı ortalarında bir İngiliz lirası, 270 drahmiye kadar yükselmişti²¹. Bu ortamda mübadele edilmeyi bekleyen Yunanistan'daki Türkler'in durumu ise, gerçekten korkunçtu.

Yunanistan'da, yenilginin yarattığı psikolojik boşluk ve sosyo-ekonomik buhran, Türkler üzerindeki Yunan baskı ve zulmünü da-

¹⁸ Teflik Rüstü Aras, "Türkiye-Yunanistan", *Görüşlerim*, İstanbul, 1968, s.186; bu tür ayaklanmalar Yunanistan'da sanki güncel olaylar gibi bir atmosfer bile yarattı. T.R.Aras, toplumun bu tür büyük çalkantılar karşısındaki tepkisizliğini: "...Bu olaylar per fazla gürültü yapmadan geçiyordu", sözleriyle açıklar. Bkz. A.g.e., s.186.

¹⁹ A.g.e, s.186.

²⁰ Bkz. Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Türk-Yunan İlişkileri*, Gn.Kr.Yay., Ankara, 1986, s.247; yine bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, (1923-1929)*, Yurt yayınları:3, Ankara, 1982, s.38.

²¹ *Ahenk*, 24 Ağustos 1923.

yanılmaz boyutlara ulaştırdı. 27 Eylül 1922'de, bir an önce barış yapılması dileğinde olan Kardinal Gaspari'ye M.Kemal Paşa: "...Yunan ordusunun terke mecbur olduğu bölgede bulunan bütün şehirlerimiz ve kasabalarımız yanmış ve ahali her türlü zulme maruz kalmıştır. Aynı zulüm yeni bir şiddetle Trakya'da yapılmaktadır. Bu insani hissi, bugünkü durumu yaratanlar nezdinde uyandırmanızı sizden rica ederim" diyordu²². 1922 yılı sonlarından itibaren, Türk hükümetlerinin Yunan zulümleri üzerine yaptığı girişimler, uzun süre etkisiz kaldı²³. Türkler'in "hunharca" katledilmeleri uzun süre devam etti. Yunanistan'da askerlerin ve jandarmaların büyük kısmı terhis edilmişlerdi. Yunanistan'a dışardan yığılmış olan göçmenler, büyük kentlerde ve dağlık yörelerde hayal kırıklığı ve umutsuzluk içindeydiler. Bu işsiz-güçsüz insanlardan, hiç bir yaptırım tanımadan, soygunculuk, adam dövme, yaralama, hatta öldürme gibi yollara başvuranlar oluyordu. Öyle ki, asayişli sağlamakla görevli jandarmalar bile bunlar tarafından zaman zaman soyuluyorlardı²⁴. Rum göçmenlerin Yunanistan'a gelmesiyle, bizzat hükümet, resmi yollardan Türkler'e karşı baskı politikası başlattı. Müslümanların ellerindeki ürünlerin yaklaşık yüzde yetmişbeşi "*Harp Vergisi*" adı altında alındı²⁵. Bununla yetinilmedi, Yunan Hükümeti Temmuz 1923'te, mübadele hükümlerine aykırı olarak, Türkler'in hukuksal kazanımlarını ve bununla ilgili hükümleri kaldırdı²⁶. İzmir'den Selanik'e giden bazı Müseviler de Türkiye aleyhdarlığı yapıyorlardı²⁷. Yunanlılar, mübadil Türklerin bırakacakları taşınmaz malların paraca değerini saptamada düşündükleri aldatmacada, kendilerine yardım etmeyecek müftüleri görevden alıyor, yerlerine bir zamanlar Yunan askerleriyle işbirliği etmiş olan "*hain*" hocaları atıyorlardı²⁸. Hükümet yeni bir karar daha alarak, orta ve batı

²² Atatürk'ün Söylev ve..., C.V, Ankara, 1972, s.138.

²³ Bkz. TBMM Zabıt..., D.I, l.III, C.XXV, Ankara, t.y., ss.283-284.

²⁴ Ahenk, 24 Ağustos 1923.

²⁵ Hakimiyet-i Milliye, 14 Ağustos 1923.

²⁶ Hakimiyet-i Milliye, 21 Ağustos 1923.

²⁷ Ahenk, 1 Ağustos 1923.

²⁸ Ahenk, aynı sayı; Kurtuluş Savaşının verildiği yıllarda, Yunanlılarla işbirliği ederek isimleri "*iharet belgeleri*" ne geçmiş olan bu kişilerin bir kısmı, "*150'likler*" listesinde yer aldıklarından, Türkiye dışına çıkarıldılar. Bunların bir kısmı Yunanistan'a kaçarak, Türkiye aleyhinde yürüttükleri kampanyalarını sürdürdüler. Konu ile ilgili bkz. İlhami soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, İstanbul, 1985; aynı yazar, *150'likler*, 2.baskı, İstanbul, 1985.

Makedonya mutasarrıflarına gönderdiği bir tamimde, Rum göçmenlerin iskânı için "iâne" toplanılmasını istemekteydi²⁹. Bu tamim, Makedonya Türkleri arasında büyük bir heyecan yarattı. Selanik'te yayınlanmakta olan *Yeni Asır* gazetesi, Yunanlılar'dan gelebilecek her türlü baskıyı göze alarak, bu tamimle ilgili sert bir eleştiride bulundu: "*Muhacirlerin iskânı, mensup oldukları millet için mukaddes bir vazife-i insaniyedir. Bu vazifenin bütün ağırlığı, bir kaç hafta sonra muhacir olacak, hatta bugünden muhacir addedilen bedbaht bir kitleye yüklenmekle ne faide ne de hak ve insaniyet itibarıyla bir gaye aranabilir. Bugüne kadar yerleştirilen muhacirlerin nasıl yerleştiği gözler önündedir. İşgal edilmemiş tek bir islam hanesi kaldı mı? İslamların müstecir sıfatıyla oturdukları hanelere varıncaya kadar meskenlerinin büyük bir kısmını muhacirlere terkederek, hanelerin tamamı için ağır icarlar temin etmediler mi? Ve etmekte devam etmiyorlar mı? Yine kendi atilerinin ne olacağını düşünmeden bir vecibe-i insaniye olarak muhacirler pek mühim ianette bulunmadılar mı? Nihayet arazilerinin âlât ve vesâit-i ziraiye hasılasıyla beraber nıfsı muhacirlere tahsis edilmedi mi? Böyle olduktan sonra, muhtac-ı muavenet olan muhacirleri beslemek için yine islam menabîini düşünmek ve ancak ihtiyaç hasıl olursa Hristiyan menabîinin istimal edilmesini emretmek, arınan maksadı temin edemez. Şimdi sorarız, Müslümanlar bugün kendi vatanlarında hiç bir yerden muavenet görmeyen ve ümit edemeyen felaketzede muhacirler değil midir? Ellerindeki birkaç kuruş veya birkaç kilo mahsülü, gayrimüstahsil kaldıkları bu zaman için kendi iâşelerine ve yarınki hicret zamanlarına saklamak hakları değil midir? / Yarınki Müslüman muhacirler, kendi felaket ortakları olan Rum muhacirlerden hâl'en ve istikbal'en daha müreffeh bir halde midir? Nazarımızda hükümetin emri emirdir. Fakat anlayamıyoruz, bu buhranlı dakikalarda kendimiz ne olacağız ve nasıl yaşayacağız? Gelecek kış bizim için kış değil midir? Hükümet on senelik tebasına son bir lütûf ve atıfet olmak üzere onları yerleşecekleri topraklara yollayıp, kendi başındaki muhacirin meselesi için serbest kalsa ve biz nihayet talihimiz ile karşı karşıya gelsek!"³⁰.*

²⁹ Vatan, 27 Ağustos 1923'ten nakl. *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1923.

³⁰ *Yeni Asır* gazetesinin bu yazıyı yayınlayan nüshasını göremedik. *Yeni Asır*'dan nakl: *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Ağustos 1923; bu yazıdan sonra *Yeni Asır* gazetesi, yunan hükümetince kapatılmıştır; *Hakimiyet-i Milliye*, aynı sayı.

Bu eleştirilere karşın, Yunan baskıları bütün fütursuzluğuyla devam ediyordu. Kandiye, Girit, Selanik gibi büyük yerleşim merkezlerinde, yüksek ve dağlık yörelerdeki Türk köylerinde evlere baskınlar, saldırılar yapılıyor; insanlar öldürülüyor, eşyalar yağma ediliyordu. Ahenk gazetesinin yazdığına göre, Kandiye'li Necip Hasân Efendi, evinin soyulmasını önlemek istemiş, olayın özü araştırılmadan jandarma aracılığıyla hükümete sevk olunmuş, sonunda haksız bir kararla, 2.500 drahmi para, altı ay da hapis cezasına mahkum edilmişti³¹. En küçük sorunlarda bile, Türkler'den büyük miktarlarda para cezaları alınıyordu. Baskı ve zora karşı azıcık sesini yükseltecek gibi olanlar, Makedonya'nın çeşitli yerlerindeki cezaevlerine gönderiliyorlardı³². Gümilcine, İskeçe ve Drama hapisaneleri kısa sürede Türkler'le doldu. Türkler'in bu durumlara düşmelerinde Rum göçmenler de etkili oluyorlardı. Onlar, Türkler'in yanlarında birşey götürmelerini pek istemiyorlardı. Bunca eziyet, baskı ve zulüm altında bulunan Türkler, resmî makamlara yaptıkları başvurulardan hiç bir olumlu sonuç alamıyorlardı³³. Örneğin, Cemâat-ı İslamiye Heyet-i İdaresi, bu baskıları Yunan hükümeti nezdinde protesto ederek, ahalinin bu derece baskı altına alınmamasını istemiş, oysa bu başvurusuna yanıt bile alamamıştı³⁴.

Mübadele Anlaşması'nın getirdiği hükümlerin hiç birisini gözleri görmeden, ne olursa olsun Türkiye'ye gelmek ve zulümden kurtulmak isteyen Yunanistanlı Türkler, gerek alabildikleri pasaportlarla, gerekse iltica yoluyla Türkiye'ye geliyorlardı. Türkiye'ye gelebilmiş bir göçmen, bir gazete muhabirine şunları anlatmıştı: "*Vapura binerken, Rum kayıkçıları 'Denize döküleceğiz' diye bizi tehdit ederek, üzerlerimizdeki 400 liramızı aldılar. Pasaportlarımızı yoklamak bahanesiyle, vapurda da her birimizden tekrar bir çok paralar alarak soydular. Yalnız canımızı kurtarabildik*"³⁵.

Daha Lozan Konferansı sırasında Venizelos, mübadeleye karşı olduğunu, hatta bundan "*nefret*" ettiğini belirtmişti³⁶. Bu istek ger-

³¹ Ahenk, 22 Temmuz 1923.

³² Hakimiyet-i Milliye, 21 Ağustos 1923.

³³ Hakimiyet-i Milliye, 9 Eylül 1923.

³⁴ Ahenk, 22 Temmuz 1923.

³⁵ Hakimiyet-i Milliye, 28 Teşrinievvel 1923; bu tür insanlar, İzmir, İstanbul gibi büyük kentlerde büyük sıkıntılar çektiler; Ahenk, 17 Temmuz 1923.

³⁶ Lozan Barış Konf..., T.I, C.I, K.I, s.212.

çekleşmedi; ama bir süre sonra, Yunan propagandasının etkisiyle, Makedonya Türkleri'nin mübadeleye karşı oldukları ve istemedikleri söylentileri yayılmaya başladı. Ahenk bunu, "mübadele işlerini karıştırmak ve Rumlar'ın memleketimize avdetlerini temin eylemek" biçiminde yorumlayarak, şunları yazıyordu: "Biz Yunanistan'daki zengin, fakir, bütûn kardeşlerimizin vaziyetlerini pekâlâ biliyoruz. Orada mübadeleyi istememek imkanı yoktur. Yıllardan beri her gün hayatının bir kısmı kemirilip koparılan kardeşler orada kalamazlar. Ve kalmak istemezler. Orada hiç bir müslüman ölüm endişesini, zulüm ve kahr endişesini taşımadan nefes alamıyor. Böyle acı ve azab günleri nasıl kabul edilebilir? 37.

Yunanistan'da estirilen bu olumsuz propaganda, mübadele edilmeyi bekleyen göçmenlerde bazı kuşkular uyandırdı. Hele hele bu propagandalarda, din kisvesine bürünmüş olan Anadolu'lu "hain" hocaların eli de olunca, konu daha da önem kazanmıştır. Önemli mevkilere getirilen bu hocalar, güyâ İslam ahalinin mübadele edilmeyi istemediklerine ilişkin "mazbatalar" düzenliyorlar, Türkiye aleyhine estirilen propagandaya alet olarak 38, işbirlikçi kimliklerini devam ettiriyorlardı. Yunan işgali sırasında, Yunan Hükümeti'nin onca kötülüğüne aracı olan ve bu yönde İzmir'de onlara uşaklık etmiş bulunan Naibzâde Ali Bey 39, Aya Nikola mutasarrıfı olarak atanmıştı. Naibzâde Hanya, Kandıye ve benzeri yerleri geziyordu. Yunan Hükümeti'nce, olumsuz yönde propaganda yapması amacıyla, kasıtlı olarak gezdirilen bu adam, Girit Türkleri'nin mübadele dışı bırakılmaları için İslam halkı iknaya çalışarak, onların ağzından, mübadeleyi istemedikleri yolunda yazılar hazırlıyordu. Onun propagandasına alet olmak istemeyenler, Kandıye Müftüsü Ahmet Kamil Efendi örneğinde olduğu gibi 40, görevlerinden alınıyorlardı.

37 Ahenk, 22 Temmuz 1923.

38 Halkın İhtiyatı Milliyet, 1 Ağustos 1923.

39 Giritli bir avukat olan ve 21 Mayıs 1919 günü İzmir'e gelerek, "İzmir İşgal Kuvvetleri Komutanı'nın Siyasal Temsilcisi" sıfatıyla, Vali İzzet Bey'in (Kambur İzzet) Osmanlı Hükümeti'nce görevden alınmasıyla, Yunan işgali altındaki Anadolu topraklarını, fiilen bir genel vali gibi yöneten Stergladis (B.Umar, a.e.g., ss.303-304); önceleri Drama valiliği yapmış Giritli bir Müslüman olan Naibzade Ali'yi, İslam işleriyle uğraştırmak üzere kurulan bir büronun başına getirdi, Bkz. Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.III/8 (Mart 1987), s.447; yine bkz. Michael Llewelyn Smith, Anadolu Üzerindeki Göz, İstanbul, 1978, s.105; Kamil Su, Sevri Anlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti, Ankara, 1981, s.8.

40 Ahenk, 22 Temmuz 1923.

Yunanistan'da Türkler'e karşı uygulanan baskı politikası, Türkiye'de büyük tepkilere neden oldu. Kamuoyunda "nefretle" karşılanan bu uygulamalar, Türkiye'de bulunan Rumlar'a da benzeri baskılar uygulanmasını isteyen, "mukabele-bi-l misl" görüşünü gündeme getirdi⁴¹. Bu nedenden dolayı, 12 Eylül 1923'te İzmir'de büyük bir miting düzenlendi. Onbinlerce İzmirli, sabahın erken saatlerinde, Kışla Meydanı'nda toplandı⁴²: Mitingde yapılan konuşmalarda, Türk kamuoyunun vicdanına hükmeden oldukça dokunaklı sözler söylendi. Yunanistan'ın Türklerce tanınmış olan "hunharlıkları" ve Mora'dan başlayarak, Makedonya'ya kadar devam eden "imha" siyaseti, örnekleriyle anlatıldı. Alınan kararlar okundu ve Doktor Bahattıyar Hüseyin Bey'le vilayete sunuldu. Kararnamede baskı politikası özetlendikten sonra: "...Dindaşlarımıza yapılan bu mezalimî protesto eder ve evvelâ hükümetimizden meşru mukabele-bi-l-misl taleb eyeriz. Sanıyen, bu zavallılardan aç kalanların taşe ve gayrmenkul emlakeamalık olmayanların hemen Anadolu'ya nakillerini temenni eyeriz" deniliyordu⁴³. Bu arada, İtalya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik devletleri konsoloslukları ziyaret edilerek birer protestonâme verildi. Bu protestonâmenin birer örneği de Beynelmile Salib-i Ahmer'e ve Avrupa'nın tanınmış gazetelerine gönderildi⁴⁴.

⁴¹ Bu görüşü doğuran ilk önemli girişim, TBMM'nde, 85 kadar mebustan geldi; onlar aralarında imza toplayarak, derhal siyasi girişimlerde bulunularak, soydaşların acılarının hafifletilmesini istemişler, bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşler, onun da desteğini almışlarda (*Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1923); konu, TBMM'nde daha güçlü olarak gündeme gelmiş, pek çok mebusun taraftar olduğu "mukabele-bi-l-misl" görüşüne karşılık İsmet Paşa: "...mukabele-bi-l-misl ile herhangi bir yerde bir adama yapılmış fenalıktan, diğer bir yerde, haberdar olmayan bir adama fenalık yapılmasına şahsen ve devletimizin siyaseti ve tahammülü son dereceye vardiktan sonra, aldığımızı iade etmek ızdırabı hasil olursa, hiç tereddüt etmeyiz" diyerek görüşlerini açıklamıştı; bkz. *TBMM Zabıt...*, D.II, İ.I, C.III, Ankara, t.y., ss.330-332; Ankaralıların büyük mitingi: *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinisani 1923.

⁴² *Türk Sesi*, 13 Eylül 1923; *Hakimiyet-i Milliye*'nin, "Eylülün 12. günü İzmirli'leri... Yunan mezalimîni protesto etmek ve mukabele-bi-mislide bulunulmasını talebetmek üzere büyük bir miting düzenleyecekleri" ne ilişkin haberi: *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1923.

⁴³ *Türk Sesi*, aynı sayı.

⁴⁴ Protestonomenin ve mitingde yapılan konuşmaların metinleri: *Türk Sesi*, aynı sayı; *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Eylül 1923; benzer tepkilerin, İzmir ve Ankara dışındaki yerleşim merkezlerinden de geldiği, gazetelerdeki ufak haberlerden anlaşılıyor.

Türk Hükümeti'nin kararlı ve ısrarlı tutumu üzerine Yunan hükümeti, şikayetlerin ciddi surette itibara alındığını bildirerek müsaderelelere son verilmesi için katı emirler verildiğini açıkladı ⁴⁵. Bu gelişmeler sonunda, olaylarda belli bir azalma görülmekle birlikte, Yunanistan'daki Türkler, yine de tehdit ve baskı altındaydılar.

Mübadele edilmeyi bekleyen Makedonya Türkleri'nin gördükleri baskı ve terör, Yunanistan'da gerçekten de can ve mal güvenliği bırakmamıştı. Yüksek ve dağlık kesimlerdeki Türkler, büyük bir kaygı, telaş ve korku içindeydiler. Selanik, Hanya, Kandiye, Girit gibi büyük yerleşim merkezleri, dağlık yörelerde kendilerini güvende hissetmeyen Türkler'in, kendilerini gruplar halinde attıkları yerler haline geldi. Buralarda da Türk evlerine, dükkanlarına, mahallemelerine dönük baskı ve terör, gün ortasında, açık-seçik yapılır, göz göre göre cinayetler işlenirken; özellikle Serfice, Kozana, Karaferye ahalisi, pek büyük "taaddiyât"a uğramış, gördükleri baskı üzerine, "yalınayak" denilecek bir duruma, Selanik'e doğru akmışlardı. Yayan olarak, her an kendilerine bir saldırı geleceğinden korkarak yürüyen bu zavallılar, yollarda eşkiyalar, zorbalar, hırsızlar ve tutucu Yunanlılar'ca dövülüyor ve soyuluyorlardı ⁴⁶. Bu biçimde sadece Selanik'e yığılan göçmenlerin sayısı, kısa sürede 30-40 bin kişiyi bulmuştu ⁴⁷. Bir an önce baskı ve terörden kurtularak anavatana ayak basmak isteyen bu insanlar, büyük bir "izdiham" yarattıkları gibi, bu kez de, kentlerdeki zorba, soyguncu ve katillerinin elindeydiler.

Mübadele işlerinin yürütülmesini, 30 Ocak 1923 tarihli protokol gereği, üç bağımsız üyenin dönüşümlü olarak başkanlık yapacağı Muhtelit Mübadele Komisyonu gerçekleştirecekti. Muhtelit Mübadele Komisyonu'na, bu üç üyeden ayrı olarak, bir Türk bir de Yunan murahhas seçilmişti. Komisyonda Türkiye'yi, İzmir Mebusu Tevfik Rüştü Bey (Aras) başkanlığındaki bir heyet temsil edecekti ⁴⁸.

⁴⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Teşrinievvel 1923.

⁴⁶ Bkz. TBMM Zabıt ..., D.II, I.II, C.IX, Ankara, 1975, s.58; yine bkz. a.g.e., C.X, s.50.

⁴⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kanunuevvel 1923.

⁴⁸ Heyeti öneren Başvekil Ali Fethi Bey'in (Okyar) tezkeresi için bkz. TBMM Zabıt..., D.II, I.I, C.I, Ankara, 1961, s.311; ayrıca bkz. Tefvik Rüştü Aras, a.g.e., s. 186.

Muhtelit Mübadele Komisyonu, Ekim 1923'te, Atina'da görevine başladı ⁴⁹. İlk iş olarak, ahali mübadelesinin yoğun biçimde cereyan edeceği Selanik, Kavala, Drama, Hanya ve Kandiye'de, birer ara komisyon oluşturdu ⁵⁰.

Savaş günlerinden hemen sonra Türkiye, savaşın getirdiği büyük yaraları henüz saramadan, 500.000 kişilik büyük bir kitleyi, sınırlı olanaklarına dayanarak iskân etmek durumundaydı. Göçmen sorununu çözmek amacıyla, örgütlenme ve bu yoldaki çalışmalar, göçmenler henüz gelmeden başlamıştı. İlk önemli adım olarak, 13 Ekim 1923 tarihinde, Mübadele İmar ve İskân Vekaleti kurulmuştu ⁵¹. Kuruluş bütçesi 6 milyon 95 bin 83 lira olan vekaletin ⁵², 8 Kasım 1923'te kabul edilen 363-nolu "Mübadele İmar İskân Kanunu" ile, görev ve yetkileri saptanmıştı ⁵³. İzmir Mebusu Mustafa Necati de, kurulan bu vekaletin başına getirilmişti ⁵⁴. İskân sorunu, yalnızca

⁴⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Teşrinievvel 1923; komisyonun Atina'da çalışması, komisyonda görev yapan Türk murahhas heyetinin, Türk kamuoyunda ve Yunanistan'da mübadele edilmeyi bekleyen Türkler arasında sert bir tepki ve eleştirisine neden olmuştur. Örneğin, Türk murahhasların, Yunan baskısı altında ezilen Türklerin iniltilerinden uzağa çekilerek, Atina'da oturmalarından "dilhûn" olduklarını açıklayan Makedonyalı bir grup Türk'ün İsmet Paşa'ya mektubu: *Ahenk*, 7 Teşrinievvel 1923; Tevfik Rüştü Bey, merkez olarak Atina'nın seçilişinin, Yunan Hükümeti ile hızlı bir ilişki ağı kurulması nedeniyle olduğunu açıklamıştır: *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Kânunusani 1924; Ö.D.Tesal, Türk murahhas heyetini: "Yunan hükümeti yararına tatbikata meydan vermiş, boyun eğmiştir" diyerek eleştirir: Bkz. Ö.D.Tesal, *a.g.y.*, s. 308 (52); işlerin "lâyîkîyle" yapılmadığına ilişkin bir eleştiriye (*Müstakil Gazete*, 25 Mayıs 1924) Tevfik Rüştü Bey'in yanıtı: *Hakimiyet-i Milliye*, 25,28 Mayıs 1924; "Yunanistan'a gittiğimiz vakti, mukavelenameyi doğrudan ölü bulduk. Karşımızda bir ihtilal idaresi vardı", *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1924; yine bkz. T.R. Aras, *a.g.e.*, ss. 185-186; ayrıca bkz. dn: 16-19.

⁵⁰ T.R.Bey'in beyanatından: *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinisani 1923.

⁵¹ *Düstur*, C.V, III.tertip, Ankara, 1969, s. 146.

⁵² *A.g.e.*, ss.160-164.

⁵³ Bkz. *A.g.e.*, ss.165-167.

⁵⁴ 1892 yılında İzmir'de doğan Mustafa Necati, hukuk eğitimi görmüş, aydın ve radikal bir insandır. İzmir'in işgalinden sonra, Balıkesir'e geçerek "*İzmir'e doğru*" gazetesini çıkarmış; Kurtuluş Savaşı yıllarında Samsun ve Kastamonu İstiklal Mahkemelerinde görev yapmıştı. Cumhuriyet döneminde adliye ve maarif vekillikleri de yapan bu değerli kişi, 1929 yılının ilk günü, pek genç yaşta ölmüştür. Bkz. M. Rauf İnan, *Mustafa Necati -Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları-*, T.I.B. yay., Ankara, 1980;yine bkz. E.Behnan Şapolyo, "Mustafa Necati", *Türk Kültürü*, C.VIII/87 (Ocak 1970), ss.222-226; kısa bir dönem Mübadele İmar ve İskân

göçmenlerin yurda getirilmeleri ile tamamlanacak bir sorun değildi; ülkenin varolan olanakları doğrultusunda uygun iskân alanları belirlemek, bunda ise, bir iskân bölgesine yerleştirilecek göçmenin kazanç biçimini, türünü ve olanağını da göz önünde tutmak gerektiğinden, ülke eldeki verilere göre on iskân mıntikasına ayrılmış; İzmir ve çevresi dördüncü iskân mıntikası olmuştu⁵⁵.

Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati, göçmen sorununun altından mümkün olduğunca yüz akıyla kalkabilmek için, var gücüyle çalıştı. 24 Nisan 1923 tarihinde, Hilal-i Ahmer Merkezi'ne bir telgraf göndererek, cemiyetin yardımlarını istedi⁵⁶. Daha sonra, cemiyet merkezini ziyaret etti ve göçmenlerin taşınmalarında, nasıl bir işbirliği gerçekleştirilebileceğini görüştü⁵⁷. Bunun sonucunda, 6 Mart 1924'te vekalet ile cemiyet arasında saptanmış bulunan işbirliği esaslarının yer aldığı bir "itilafname" imzalandı⁵⁸. Bu itilafnameye göre, Hilal-i Ahmer'in göçmenleri taşıma sırasındaki iâşe, sağlık ve taşıma konusundaki yükümlülükleri belirlendi. Böylece Hilal-i Ahmer, hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin çeşitli yörelerinde İmdad-ı Sıhhi heyetleri oluşturacak, hem de iâşe sorunu, vekaletin katkılarıyla, cemiyet tarafından çözümlenecekti. Bu anlaşmanın esasları doğrultusunda cemiyet, Hanya, Kandiye, Selanik, Kavala, Kayalar, Kozana, Drama gibi, Yunanistan'da göçmenlerin çokca buldukları yerlerde *İmdad-ı Sıhhi* heyetleri oluşturdu⁵⁹. İndirme iskelelerinde de, göçmenlerin sağlık kontrollerini sağlayacak ve tedavilerini yapacak heyetler ve revirler meydana getirildi⁶⁰.

Vekilliği yapmış olan M.Necati'nin, 1924 yılı ortalarında Adliye Vekili olmasıyla, yerine Mahmut Celal Bey (Bayar) getirilmiştir. O'nun İş Bankasının kuruluşu ile görevlendirilmesinden sonra yerine, Bursa mebusu Refet Bey (Canitez) atanmıştır; bkz. Kemal Arı, *1923 Türk-Rum Mübadele anlaşması Sonrasında İzmir'de Göçmenler*, (D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. basılmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1988, s.117.

⁵⁵ Bkz. Kemal Arı, *a.g.e.*, ss.48-54.

⁵⁶ *Türkiye Hilal-i ...*, III/28 (15 Kânunuevvel 1339), ss.103-104.

⁵⁷ Bkz. Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu*, Yıl:1/2 (Kasım 1988), s.244.

⁵⁸ İtilafnamenin tam metni: *Türkiye Hilal-i Ahmer...*, III/31 (15 Mart 1340), ss.223-225; özet olarak bkz. M.Çapa, *a.g.y.*, s.244.

⁵⁹ *A.g.y.*, s.245; yine krş., *Türkiye Hilal-i Ahmer Mec...*, çeşit. sayılar; vekalet ile yapılan görüşmelerden sonra, Hanya ve Kandiye heyetleri daha sonra lağvedilmiştir.

⁶⁰ *Türkiye Hilal-i Ahmer...*, III/33 (15 Mayıs 1340), s.299.

Mustafa Necati'nin üzerinde durduğu önemli bir konu da, göçmenleri taşımayı gerçekleştirecek taşıma araçlarının belirlenmesi ve bunun için gerekli sistemin kurulmasıydı. Taşımayı deniz araçlarıyla yapmak her yönden daha avantajlı görünüyordu; çünkü halk zaten liman kentlerine yığılmıştı; üstelik de aradaki deniz, taşımayı daha da karlı kılacak nitelikteydi. Ulusal politikalar, ulusal şirketlere olan ilgiyi de gündeme getirdi. İlk başlarda, göçmenleri taşımak için bazı vapur kumpanyaları arasında ihale açılmış, bu ihalede Loid Tritino Şirketi, en uygun koşulları öne sürmüştü⁶¹; ama bu durum, ulusçuluk duygularını hiç de okşamıyordu. Bir ecnebi kumpanyasının ya da kumpanyalar topluluğunun böylesine önemli bir göç olayında taşıma açısından baş rolü oynaması, pek onur kırıcı olarak düşünülüyordu. Üstelik ulusal davalarda, Türkiye'nin kendisine göstermesi gibi coşkun bir hava da vardı. Bu coşkuyu yaşayan bir kişi olarak Mustafa Necati, ulusal Türk şirketlerinin güçlenmesine özel bir önem vermekteydi⁶². O, göçmenleri taşıma işini Seyrisefain İdaresi ile diğer ulusal şirketlere yaptırmak amacındaydı. Bu nedenle vekalet bütçesinden, "sevkiyat ve nakliyat" ile ilgili olarak, 600.000 lirayı vapur alımını sağlamak , böylece ulusal taşımacılığın güçlenmesini gerçekleştirmek için, meclisin onayını uygun gördü. "Müstâcel" ve "elzem" olarak nitelendirdiği konunun mecliste görüşülmesini ve böylece vapur alınması konusunun temin edilmesini hükümetten istemiş, bunun üzerine de Başvekil İsmet Paşa imzasıyla bir "*Esbâbı Mücibe Lâyihası*" verilmişti. Söz konusu lâyhada, o gün için kabotaj sorununun biçimi ele alınarak, "*Yunanistan muhacirlerinin... nakliyatında kullanılmak ve bu husus için sarfedilecek mühim ücûrât-ı nakliyenin mümkün mertebe memleket dahilinde kalmasına hadim bulunmak üzere... vapur mübâyâ ettirilmek için...*" altıyüzbin lira tahsisatın Seyrisefain İdaresi'ne verilmesi isteniyordu⁶³. Muvâzene-i Mâliye Encümeni de, 600.000 lira ile, üç ufak iki büyük ya da iki ufak üç büyük olmak va ufakların 800-1.200 ve büyüklerin de 2.000-3.000 ton hamilinde bulunmak üzere, icabına göre vapur alınacağını anlaşıldığını belirtiyor; teklifi, şu sırada "*kesb-i ehemmiyet ve müstaceliyet arzeden mübadele-i ahali işleriyle*" alakadar olmakla, "*muvaafık-ı hâl ve maslahat*" görüldüğünü

61 *Hakimiyet-i Millîye*, 15 Teşrinisanı 1923.

62 *Sadâ-yı Hak*, 8 Şubat 1924.

63 *TBMM Zabıt...*, D.II, I.I, C.IV, Ankara , 1068, s.15.

ifade ediyordu ⁶⁴. Şubat 1924'te, bir İzmir gazetesine Mustafa Necati şunları söylemişti: "Mübadele hitamına kadar Akdeniz' de sevgili sancağımızı taşıyan elli mütecaviz bir ticaret filosu meydana gelmiş bulunacaktır. Vekalet, gerek Seyrisefain ve gerek onun etrafından toplanan diğer yedi Türk şirketine elinden gelen her türlü nakdi muaveneti yapmış ve yapmakta bulunmuştur ⁶⁵.

Göçmenleri taşımaları için vekalet, Seyrisefain İdaresi şirketleriyle bir "mukavele" imzaladı. Buna göre, taşımayı yapacak şirketlere ait vapurların sayısını ve kapasitelerini belirleme için İstanbul Liman İdaresi Riyaseti görevlendirildi. Her vapur için bu idare sıhhi durum raporu vermekteydi. Liman idaresinden sıhhi durum raporu alan vapurlarda, bazı hazırlıklar yapılıyordu. Kameralar, hastalar, hamile kadınlar ve yaşlı insanlar için ayrılmaktaydı. Hilal-i Ahmerle yapılan "itilafname" dolayısıyla bu cemiyet, sağlık ve beslenme sorununun çözümü için vapurlarda gerekli hazırlıkları yapmaktaydı. Her gemide en az iki sağlık memurunun desteğinde, doktorlar bulundurulması için çalıştı ⁶⁶. Bu tür çalışmalar ve uğraşlar sürerken, taşıma süresince, ordunun menzil teşkilatından da yararlanma fırsatı yaratıldı ⁶⁷.

Vekalet yurda getirilecek göçmenlerin iâşe, sağlık ve iskân sorunlarını çözebilmek amacıyla, ülkeyi on iskân mıntıkasına ayırmıştı. Her mıntıkada birer mıntika müdürü, bir müdür muavini; birer de sevkîyât ve nakliyât, iâşe, iskân memuru, imar mühendisi, kondoktör, ziraat memuru, tabib; üç seyyar sevk, iâşe ve iskân memuru ile altı kâtip bulunuyordu ⁶⁸. Dördüncü iskân mıntıkası olarak belirlenmiş bulunan İzmir ve çevresine, mıntika müdürü olarak İhsan Paşa atanmıştı ⁶⁹. İhsan Paşa 26 Kasım 1923 günü Ankara'dan

⁶⁴ *A.g.e.*, ss 15-16

⁶⁵ *Sadâ-yı Hak*, aynı sayı; Seyrisefain idaresi'nin 1924 yılı bütçesinde, 150.000 liranın ahalî mübadelesinde göçmenlerin taşınmasından sağlanması kararlaştırılmıştı. Bu yıl içinde, Seyrisefain İdaresi'nin parasal varlığı 4.839.000 liraydı ki (Bkz. *TBMM Zabıt...*, D.II, I.II, C.VII/1, Ankara 1968, s.579.) bu idarenin güçlenmesinde mübadele olayı önemli bir kaynak yaratmıştır.

⁶⁶ *TBMM Zabıt...*, C.X, ..48.

⁶⁷ *Hakimiyet-i Millîye*, 6 Eylül 1023.

⁶⁸ Teşkilatlanma yapısı için bkz. *Düstur*, C.V, III.Tertip, Ankara, 1969, ss.160-164; yine şurada: *TBMM Zabıt...*, C.VII/1, s.1062.

⁶⁹ *Türk Sesi* gazetesi onun dördüncü iskân mıntıkası müdürü olarak atanışını okuyucularına duyururken, "... pek kıymetli ümera-yı askeriyemizden olup harb-i umumîde büyük hizmetler eden mütekaid mirlivalarımızdan" ibaresiyle tanıtıyor ve "Harb-i umumîdeki esaret hayatındaki menâkibi vatandaşlarımızca malûm

İzmir'e gelmiş, ön araştırmalarda bulunduktan sonra, dairesine gelerek görevine başlamıştı⁷⁰. İskân daireleri hükümet konağından uzakta bulunmaktaydı.. Sağlıklı bir iletişim ve hızlandırılmış iş yaratılabilmesi için hükümet konağına yakın olmalarında sayısız yarar vardı. İhsan Paşa'nın girişimleriyle Kordon'daki bazı boş binalar bu iş için ayrılmıştı⁷¹. Vekalet aracılığıyla da, Klazumen misafirhanesi açılmıştı. Çıkarılan misafirhaneler talimatnamesiyle göçmenlerin buralarda ne surette karşılanacakları ve ağırlanacakları belirlendi⁷². 25 Ekim 1923 tarihli bu talimatnameye göre ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân muntikalarında misafirhanelerin açılması, bunda "emvâl-i metrûke" denilen, Anadolu Rumları'ndan artakalan terkedilmiş mallardan⁷³ olabildiğince yararlanılması; yine, askeri kuruluşlardan yatak, yorgan v.b. malzemenin sağlanması ve böylece hiç kimsenin taş ve toprak üstünde bırakılmaması kararlaştırılmış; buralarda Hilal-i Ahmer tarafından açılacak onar yataklı birer revir ve sağlık malzemesinin sağlanması, üç gün süreyle göçmenlere çay, sıcak yemek v.b. şeylerin Hilal-i Ahmer'le ortaklaşa verilmesi saptanmıştı.

Mübadele başlamadan önce, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir Şubesi de çalışmalara başlamıştı. Gelecek göçmenlerden yoksul olup yardıma gereksinimi bulunanların tümüne dağıtılmak üzere çamaşır sağlanarak depolanmış, hasta olanların tedavileri için Tepecik'teki Emrâz- Sâriye Hastanesi donatılmıştı. Zayıf, yaşlı, yaralı, kadın ve çocuklar gibi, iskân alanlarına yürümeleri çok zor görülenler için, masrafı cemiyete ait olmak üzere kamyonlar sağlanmış, taşı için gerekli hazırlıklar da tamamlanmıştı⁷⁴. Hilal-i Ahmer Cemiyeti

olan İhsan Paşa'nın harap yurtların ihyasına büyük âmil olacağı'nın şüphesiz..." olduğunu belirtiyordu: *Türk Sesi*, 13 Teşrinisani 1923; 1924-1926 tarihleri arasında İzmir Valiliği de yapmış olan İhsan Paşa, I.Dünya Savaşı'ndaki tutsaklık yaşamıyla pek ünlüdür. Onun kısa bir biyografisi için bkz. Ali Keskin, *İzmir Valileri* (1390-1989), İzmir, 1989, s.92; anıları için bkz. Necdet Öklem, *-İhsan Paşa'nın Anıları-Sibirya'da esaretten Kaçış*, İzmir, 1985.

⁷⁰ *Türk Sesi*, 27 Teşrinisani 1923.

⁷¹ *Ahenk*, 2 Teşrinisani 1923.

⁷² Bkz. *İskân Tarihiçesi*, Hami. Mat., İstanbul, 1932, ss.19-20.

⁷³ Bkz. Kemal Ari, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metrûke' ve 'Fuzûli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V/15 (Temmuz 1989), ss.691-706. Yine bkz: aynı yazar 1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de "Emvâl-i Metrûke" ve "Mübadele Göçmenleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI/18 (Temmuz 1990), ss.627-657.

⁷⁴ *Türk Sesi*, 9 Teşrinievvel 1923.

ile vekalet arasında yapılan anlaşma gereği Hakkı Şinasi Paşa, cemiyet temsilcisi sıfatıyla, görev yapmak için İzmir'e geldi. Hakkı Şinasi Paşa, İzmir'de kaldığı sürece Hilal-i Ahmer şubelerinin teftiş ve tanzim işleriyle uğraştı⁷⁵. 26 Kasım 1923 günü, vekalet İzmir Müdüriyeti memurlarından bazıları'nın katılması ile, Hilal-i Ahmer'de yapılan bir toplantıda, göçmenler için vekaletin sağladığı erzakın Hilal-i Ahmer'e verilmesi ve Hilal-i Ahmerce pişirilip dağıtılması kararlaştırıldı; bu sıralar zaten cemiyet, mümkün olduğunca erzak ve ilaç depolamış bulunuyordu⁷⁶.

Türkiye'de, sağlıklı bir iskân politikası uygulamak üzere, bu tür hazırlıklar yapılır ve bunun için varolan olanaklar alabildiğince kullanılırken, göç edilmeyi bekleyen göçmenlerin o an içinde buldukları kötü durum, göç olayının bir an önce başlamasını zorunlu kılıyordu. Anadolu'da uğradığı yenilginin psikolojik, sosyo-ekonomik şokunu yaşamakta olan Yunanistan, daha önce de değinildiği gibi, Türkler üzerinde yarattığı baskı ve terör eylemlerini acımasızca sürdürmekteydi. Evlerinden atılan, baskı ve teröre hedef olan Türkler'in yarattıkları en canlı örnek, Kozana ve Kayalar halkıyla ilgiliydi. Daha Sakarya Savaşı verilirken, evlerinden atılan ve ot ile karınlarını doyurmaya çalışacak kadar sefâlet içine düşmüş olan bu zavallılar, pek zor durumdaydılar. Türk-Yunan Savaşı'nın henüz noktalandığı bir sırada, Batı Trakya'da çıkar gözeten Bulgar komitacıları Yunan sınırında faaliyetlere başladıklarında, Yunanistan Hükümeti bunlar üzerine asker sevk etmiş, Yunan sınırında meydana gelen olaylardan heyecana kapılan Türkler de, akın akın Selanik'e yığılmaya başlamışlardı⁷⁷. Bu göçler ve sahil kentlerine yığılma olayı, mübadele başlayıncaya kadar sürdü. Bindirme iskelelerine gelene değin, kilometrelerce yol bin-bir zorluklarla yayan olarak aşılırmaktaydı. Örneğin, Kayalar, Kozana, Karacaova gibi yerlerden hareket eden göçmenler, Karaferye İstasyonu'na kadar, 40-65 kilometrelik yolu yayan olarak yürüyorlardı⁷⁸. Sersefil olmuş bu insanların yarattığı buhran, ister istemez, bir takım bulaşıcı hastalıkları da ortaya çıkarıyordu⁷⁹.

75 Bkz. Mesut Çapa, *a.g.y.*, s.245.

76 *Türk Sesi*, 26 Teşrinisani 1923.

77 Türkiye Hilal-i Ahmer..., III/31 (15 Mart 1340), s.226.

78 TBMM Zabıt..., C.X, s.50.

79 *A.g.e.*, s.50.

Bu aşamada Hilal-i Ahmer Cemiyeti Mübadele ve İmar İskân Vekaleti ortaklaşa, İmdad-ı Sıhhi heyetleri aracılığıyla, olabildiği ölçüde, yollara dökülen bu düşkün insanlara barınma, beslenme ve sağlıkla ilgili konularda yardım elini uzatmaya çalıştılar. Kozana'da 1500, Karaferye İstasyonu'nda 1.000, Ahdova'da 1.000 kişiyi ağırlamaya ve barındırmaya yeterli üç misafirhane kuruldu. Çadırlardan oluşan bu misafirhanelerde, sıcak yemek ve ekmekek servisleri yapılıyor, hasta olanların tedavileriyle uğraşılıyordu⁸⁰. Selanik'e yığılan göçmenler ise, kentin içine dağılmışlar, sefil durumlara düşmüşlerdi. Bunların kent içine dağılmalarını önlemek ve Yunanlı fırsatçıların elinde, fazla kira vererek soyulmalarına engel olmak amacıyla, Hilal-i Ahmer Selanik İmdad-ı Sıhhi heyeti tarafından, kent çevresinde, Kireç Köyü tarafındaki Kara Hüseyin yöresinde, 5.000 kişiyi ağırlamaya yeterli ve sağlık için elverişli çadırları olan, büyük bir misafirhane kuruldu. Çevrede bulunan arı ve temiz su kaynakları, karma komisyonun Türk Murahhas Heyeti'ne verdiği 1500 drahmî harcanarak, misafirhaneye akitildi.

Karargahta sürekli doktorlar, hastabakıcılar bulunduruldu; bir dispensar açıldı, buraya gelen göçmenler sırayla aşılandı⁸¹. Yine Drama'daki İmdad-ı Sıhhi heyetine, bu tür kamplar kurulması için 200 çadır gönderildi. Bunların 30'u Bük, 45'i Papazköy, 45'i Hasır Köy, 40'i Zırnova ve 30'u Pırsıçan mevkilerine gönderildi ve buralarda küçük kamplar kuruldu⁸². Bu kampların kurulmasının ne kadar büyük bir yarar sağlamış olduğu, mübadelenin başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Çünkü, buralarda aşılana ve belli bir süre geçince vapurlara bindirilen göçmenlerden sonra, yeni göçmen kabileleri için bunlar ayrılıyor; böylece sürekli boşalıp dolan bu çadırli ordugahlar, göçmenlerin taşınmalarında büyük bir kolaylık yaratıyordu⁸³.

Baskıdan kurtulmak için yollara düşen ve bir an önce canlarını Türkiye'ye atmək isteyen bu göçmenler, Türk hükümetini zor kararlar alma durumunda bıraktı. Türkiye normal olarak göç olayını, ilk-

⁸⁰ Türkiye Hilal-i Ahmer..., s.226.

⁸¹ *A.g.mec.*, III/30 (15 Şubat 1340), s.199.

⁸² *A.g.mec.*, III/31, s.226

⁸³ *A.g.mec.*, III/30, s.199; bu tür kamplarda göçmenlerin toplu halde bulunuşu, salgın hastalıklarla savaşta pek yararlı olmuştur.

baharla birlikte başlatmayı düşünüyordu⁸⁴. Kış aylarında yapılacak bir zorunlu göçte, umulmadık büyüklükte sağlık, barınma, beslenme, ulaşım ve yerleşme sorunlarının ortaya çıkacağı; birdenbire üretime geçirilemeyecek bu insanların, savaş yıllarının getirdiği külfetler altında iyice bunalmış bir ülkede, tüketici büyük bir kitle oluşturacağı ortadaydı. Bu durum, Türk yetkililerini ister-istemez ürkütüyordu. Yunanistan ise, mülteciler ve göçmenlerin, zaten istilası altındaydı. İçten ve dıştan ülkeye yönelik büyük demografik hareketler, onları fazlasıyla telaşlandırmış, zor durumlara düşürmüştü. Bu nedenle onlar, Müslüman Türkler'den artakalan taşınmaz mallara, ülkeye yığılan Rum göçmenlerini yerleştirmeyi düşünüyorlardı⁸⁵. Kuşkusuz bunda, Onadolu'daki yenilginin psikolojik etkisi de rol oynuyordu. Böylesine düşünsel ve ruhsal etki altında kalan Yunan Hükümet yetkilileri, Yunanistan'daki Türkler'e eylül ayı içinde göç etmek için hazır olmalarını bile duyurmuşlardı⁸⁶.

1923-1924 yılı kışı ise, oldukça şiddetli geçiyordu. Büyük ölçüde açıkta kalmış ve başta Selanik olmak üzere, büyük kentlere yığılmış olan göçmen Türkler'in soğuktan ve yaşadıkları diğer zorluklardan etkilenmemeleri olası değildi⁸⁷. Türk Hükümeti iki yönlü bir zorluk ortasında kalmıştı: Ya bu göçmenleri yazgılarına terkedip, göç hareketinin altından kolaylıkla kalkabilmek için kış aylarının geçmesi beklenecek ya da bütün eksiklikleri ve bunun doğurabileceği büyük zorluklar göze alınarak, mübadeleye kışın ortasında başlanacaktı. Sadece Hilal-i Ahmer'in "muavenet" şemsiyesi altında olan, Yunanistan'da bir an önce Türkiye'ye gitmeleri için her türlü insanlık dışı politikaların⁸⁸, bir an önce anavatana kavuşmayı ister duruma getirdiği bu insanların, kendilerine tamamen yabancı ve düşman gör-

⁸⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Ağustos 1923.

⁸⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1923.

⁸⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, aynı sayı.

⁸⁷ *Sadâ-yı Hak*, 30 Kanunusani 1924; Girişli bir göçmenin, mübadele ilkbahar'da yapılırsa, o güne kadar Yunanistan'da göçmenlerin bitip-tükeneceklerine ilişkin mektubu: *Ahenk* 21 Eylül 1923.

⁸⁸ Yunanistan'ın izlediği bu politika, Türkiye'de büyük bir tepki yaratıyordu. Kendi aralarında toplanan 83 mebus, bir an önce siyasi girişimlerde bulunulması için harekete geçtiler. Bu konuda bir dilekçe hazırladılar ve kararlarını Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ilettiler. Mustafa Kemal Paşa, bu girişimi desteklediğini açıkladı: *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ağustos 1923.

dükleri Yunanistan'dan bir an önce göç ettirilmeleri için Yunanistan'daki ara komisyonlarda görev yapan ve Türkler'in buralardaki "acınası" hallerine tanık olan Hüseyin ve Saffet Bey'lerden sürekli olarak vekalet raporlar geliyordu. Bu kötü durumun "vahâmetinden" ve "kritikliğinden" sözedilen bu raporlarda, göçmenlerin bir an önce "nakilleri" isteniyordu⁸⁹. Yakınmaların gittikçe arttığını gören Muhtelit Mübadele Komisyonu, yaptığı bir toplantı sonunda, Tevfik Rüştü Bey'in "istek" ve "önerisi" üzerine, ilk önce sahillerde yığılan, yaz aylarına doğru da evinde-ocağında bekleyen mübadele Türkleri'nin Türkiye'ye nakledilmelerine karar verdi. Bu toplantıda, 1923 yılı sonuna kadar yalnızca Selanik'ten 50.000 göçmenin nakledileceği hesaplanmıştı. Yine komisyon, nakil işleminin hangi vasıtalarla yapılacağını belirlemek, göçmenlerden artakalan taşınmaz malların da hangi esaslar içinde hesaplanacağını saptamak üzere bir ara komisyon oluşturdu. Taşıma ücretinin göçmenlere ait olması esası benimsendi. Fakir olanlar için de "bir hal çaresi" düşünülmesi kararlaştırılan bu toplantıda, mübadeleye "resmen" 10 Kasım 1923 tarihinde başlanacağı belirtildi⁹⁰.

Henüz Yunanistan'dan getirilememiş, ama pek yoksul durumlara düşmüş olan Türk mübadillere, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin gösterdiği "şefkat" her yönüyle takdire değiyordu. Cemiyet, sınırlı olanaklarıyla, para ve eşya yardımını sürdürüyordu. Örneğin Hanyada'daki Türkler'e önceden yapmayı kararlaştırdığı 1.000 lira yardımı, bu insanların durumlarının daha da kötüleşmesi üzerine 2.000 liraya çıkarmıştı. Midilli Türkleri'ne ise yılda 1.000 lira yardım etmek benimsenmişti⁹¹. Yunanistandan başlayıp, Türkiye'deki iskân

⁸⁹ TBMM Zabıt..., C.X, s.50.

⁹⁰ Halkın İhtiyacı Millîye, 16 Teşrinievvel 1923.

⁹¹ Türkiye Hilal-i Ahmer..., III/22 (15 Teşrinievvel 1339), s.385; Girit-Hanya Cemaat-i İslamiye Riyaseti'nden Merkez-i Umumi'ye Gönderilen Tahrirat: "Muhterem efendim; Hanya muhtâcın-ı islâmiyesine tevzi edilmek üzere Osmanlı Bankası vasıtasıyla irsâl buyurulan 2575 İngiliz lirası Atina Bankası'nın Hanya şubesinden ahzedilmiş ve darahmiye tebdil edildikte 79.174 drahmî bir yekûrt teşkil etmiştir. Hanya muhtâcın-ı islâmiyesine yapılan işbu muavenet ve lütfuna karşı, cemiyet-i muhtereminize ahali-i islâmiyenin en samimî teşekkürat ve minnetlerini arz etmekle kesb-i şeref eyeriz. 18 Teşrinievvel 1339. Girit-Hanya Cemaat-i İslâmiye Reisi Balcızade Hüseyin Rahmî"; Türkiye Hilal-i..., III/27, s.65.

alanlarına değin göçmenleri taşıma süresince, gerek bindirme gerekse boşaltma istelelerinde onar yataklı dispanser donatma, hasta olanları tedavi etme, iskân alanlarına göçmenlerin sevkinde, her türlü masrafı kendisine ait olmak üzere kamyonlar alıp hazır bekletme ve kullanma, İngilizler'den aldığı baraka ve çadırlarla, vekaletçe gerekli görülen yerlere ordugâhlar kurma gibi görevleri de düşünülünce⁹², Hıal-ı Ahmer Cemiyeti'nin mübadeledeki hizmet boyutu ortaya çıkıyor.

Bu hizmetlerin paralelinde, göçmen taşıyacak vapurlar için, onbir doktor görevlendirildi. Bazı vapurların doktorsuz kalmaları üzerine, seyyar olarak görev yapacak beş doktor da bu sayıya eklendi⁹³. İmdad-ı Sıhhi heyetlerinde, göçmenler için gerekli olan sağlık hizmetlerinin çoğu yerine getirildi.

Muhtelit Mübadele komisyonu'nun, yukarıda belirtilen kararı uyarınca, Kasım ayı ortalarından itibaren, önce sahillere yığılmış olan mübadillerden başlanmak üzere, kışın onca zorluklarına karşın, mübadele göçmenlerini taşıma işine başlandı. Mübadele edilmek için yola çıkan bir göçmen, her türlü taşınabilir malını yanına alabiliyordu. Yunanistan'da bırakılan taşınmazların değerini belirleme görevi, Muhtelit Mübadele komisyonu'na bağlı Tali komisyonlarca yürütülüyordu. Mübadele sırası gelen bir göçmenin, malının değerinin ne olduğunu anlaması için, tali komisyon üyelerinin gelmesini beklemesine gerek yoktu. Göçmenin kendisi, bırakacağı malları belirten bir mal beyannamesini komisyona veriyor, bu aşamadan sonra göçmenin Yunanistan'da hiçbir işi kalmıyordu. Tefvik rüştü Bey'e göre, "takdir-i kıymet" için kabul edilmiş her hangi bir esas, o gün için yoktu; yalnızca "mütehassıslar" aracılığıyla incelemeler yapılıyordu. Bu nedenle çeşitli yerlere "mütehassıslar" gönderilmişti. Bu uzmanlar gittikleri yerlerde, terkedilen malları beyanneler ile karşılaştırarak, nicel ve nitelik durumlarını inceliyor, buna göre rapor hazırlıyorlardı. Bu aşamada, göçmenlerin elinde bulunan mal beyanında yazılı miktarla, Türkiye'ye gitmeleri yeterli görülmüştü. Bu raporlara göre prensipler oluşturulması işi, taşıma-

⁹² A.g.mec., III/22, s.385.

⁹³ A.g.mec., III/33, s.291.

nın daha çabuk sonuçlandırılması için, sonraya bırakılmıştı⁹⁴; ama bu durumun ne kadar büyük bir karışıklık yarattığı, göçmenlerin Türkiye'ye gelmesinden sonra, onlara mal-mülk dağıtımında ortaya çıkmıştı⁹⁵.

Göçmenlerin iskânında, görülebilecek aksaklıkların en az düzeyde tutulabilmesi için, daha vapurlara binmeden önce göçmenlerin, Yunanistan'ın hangi yöresinde, ne tür bir işle uğraştıklarının teker teker belirlenmesi, bu bilgileri kapsayacak düzenli çizelgelerin ve raporların hazırlanması gerekiyordu. Göçmen taşıma işinin bir an önce başlatılması zorunluluğu, bu tür bilgilerin derlenmesinde büyük aksaklıklar yarattı. Yapılan şey, genel olarak herhangi bir yörenin nüfusunu ve uğraşı türünü belirlemek biçiminde oldu⁹⁶. Bu türde bilgi derleme işi, kentli göçmenlere karşın, köylü göçmenler için daha ciddi tutuldu. Hiç olmazsa bunlar için, daha bindirme iskelelerinde sözlü olarak, tarımsal uğraşı türlerinin ne olduğu konusunda bilgiler derlendi, bağlı oldukları "ztraat şubeleri" araştırıldı⁹⁷; ama göçmenler Türkiye'ye geldikten sonra, düzenli ve koordinasyonlu bir yerleştirme politikasını sağlayacak düzenlemeler aksamayacak biçimde yapılamadığından bu bilgilerden de yeterince yararlanılamadığı görüldü⁹⁸. Her bindirme iskelesinde birer bindirme heyeti bulunuyordu. Selanik, Kavala ve Girit'te, beşer kişiden oluşan bu heyetlerin görevi, göçmenlerin vapurlara bindirilmesi işleriyle uğraşmaktı⁹⁹. Hangi yöre göçmenlerinin, hangi vapura binmesi gerektiği bu heyet tarafından saptanıyordu. Göçmenlerden ön bilgileri toplayan ve "isticvâb" eden de bu heyetlerdi. Bindirme heyetlerinin önüne geçemediği söylentiler hangi iskân mıntıkasına gideceği belirlenmiş olan bazı göçmenler arasında, belirgin bir takım kaygılara neden oluyordu. Bu kaygıları yaratan baş neden, göçmenin herhangi bir kaynaktan, gideceği iskân mıntıkasının kötü olduğuna

⁹⁴ *Sadâ-yı Hak*, aynı sayı.

⁹⁵ Bkz. K.Ari, *a.g.e.*, ss. 100-111; yine bkz. Aydoğan Demir, "Bir 'Akd-i Nikah' Belgesine Göre Midilli Mübadillerinden Ayşe Hanım Nasıl Evlendi?," *Tarih ve Toplum*, C.XII/70 (Ekim 1989), ss.203-206; ayrıca bkz. Ö.D.Tesal, *a.g.y.*, ss.302-308.

⁹⁶ "Mesela Drama tütüncüdür. Anadolu'nun en iyi tütün yetiştiren yeri neresidir? Samsun ve İzmir havalisî.. İşte buna göre düşünülmüş ve böylece tefrik edilmişlerdir"; Refet Bey'in (Canitez) konuşmasından: *TBMM Zabıt...*, C.X, ss.42-43.

⁹⁷ *A.g.e.*, s.43.

⁹⁸ K.Ari, *a.g.e.*, ss.100-111.

⁹⁹ *Hakimiyet-i Millîye*, 7 Kânunusani 1924.

ilişkin söylentilerin yayılmasıydı. Kimi zaman bu tür söylentiler, kimi zaman da özel bazı nedenlerle göçmenler bindirme iskelelerinde; kimi zaman bindirme heyetini kandırarak, kimi zaman da atlatarak, gerçekte binmesi gereken vapurdan, başka bir iskân alanına hareket eden diğer bir vapura binmesiyle sonuçlanan örneklere neden oluyorlardı. Başka bir vapura binerse, kötü olarak duyduğu gerçek iskân alanına yerleştirilmeyip, bindiği vapurun hareket ettiği iskân alanına yerleştirileceklerine inanan bu göçmenler, Türkiye'ye geldiklerinde büyük bir karışıklığa da neden oluyorlardı. Çünkü, hangi vapurla gelirse gelsin, kimin hengi yöreye yerleştirileceğine karar veren vekalet, uygulamada bu heyetlerin derledikleri listeleri esas alıyordu. Bu gibi kişilerin başka bir alana iskân edilmeleri mümkün görülmediğinden, ya iskân hakından vazgeçerek, Türkiye'de kendi başını kendisi kurtarmaya çalışıyor, ya da pek çok masraf edip, gerçek iskân alanına dönüyordu. Bu ise, yeni bir iç göç hareketinin önemli bir nedeni oluyordu¹⁰⁰. Selanik'te yayınlanan Yeni Asır gazetesi, bu gibi niyetlere kapılan kişilere şu cümlelerle seslenmekteydi: "*Bunu nazar-ı dikkate alarak, muhacir kardeşlerimize hükümetiniz tarafından kemal-i itina ile düşünülmüş, kararlaştırılmış olan iskân muntıklarında rahat edebileceklerini ve rahm ve saadet görebileceklerini hatıra getirmelerini ve başka mahallere gitmek gibi esasen iskân haricinde olan beyhüde teşebbüslere atılmamalarını (hatırlatırız). Kendi menfaatleri de bunu emreder*"¹⁰¹.

Bu istisnalar olmakla birlikte, mübadele göçmenleri Türkiye'ye genellikle Türk vapur ve şimendiferleriyle taşındılar. 1923 yılı sonuna değin, Girit, Kavala, Drama ve Selanik'ten 60.318 göçmen Türkiye'ye getirildi¹⁰². Yukarıda da belirtildiği gibi, göçmenlerin ulusal kökenli kurumlarca taşınmasına özel bir önem verilmiştir. Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati, geçen süre içinde göçmenlerin taşınması konusunda Seyri Sefain ve milli şirketlerin göçmenlere karşı gösterdikleri "*vaziyetin*" gerçekten "*şayan-ı mem-*

¹⁰⁰ Vekalet aldığı bir kararla, daha sonraları bu iç göç hareketleri için "*İskân hakından men*" yaptırımını uyguladı: bkz. Kemal Arı, *a.g.e.*, ss.111-114.

¹⁰¹ *Yeni Asır*'dan nakl. *Ahenk*, 21 Mayıs 1924.

¹⁰² Bunların 1018'i İzmir'e gönderildi. *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924.

nuniyet" olduğunu belirtiyordu. Gerek milli şirketler, gerekse Seyri Sefain İdaresi, göçmenleri asgari fiyatlarla taşımışlardı. Çocuklardan bir ücret alınmamış; yardıma gereksinimi olanlar da "mecnunen" taşınmış, Hilal-i Ahmer ve Vekalet memurlarından da ücret istenmemişti. Mustafa Necati: "Rumeli'den memleketimize hicret (eden ve) edecek olan kardeşlerimiz, kendi bayrağımız altında, kendi vapurlarımız ile gelecekleri gibi, vapur sahipleri de Müslüman ve Türk olmak dolayısıyla, kendilerine vapur içinde azami teshilat yapacaklardır" diyordu¹⁰³. Bu sırada vekalet emrinde onyediyane vapur vardı. Seyri Sefain ve milli şirketler, vekaletle yaptıkları anlaşma gereği, ücret verme durumunda olan göçmenlerden taşıma ücretini lira karşılığında istiyorlardı. Göçmenlerin ellerinde ise, yalnızca drahm bulunuyordu. Bu nedenle bazı göçmenler, "müşkil" durumda kalmışlardı. Bir ara, bir Amerikan kuruluşu, bindirme iskelelerinde drahm ve lira bozmak amacıyla gişeler kurmaya karar vermişti¹⁰⁴. Sorun, ancak vekaletin duruma el atmasıyla çözümlenebildi. "Müşkilatın" önüne geçmek için alınması gereken önlemler, ilgili makamlara bildirildi¹⁰⁵.

1923-1924 yılı kışı, göçmenleri taşıma işinde, en büyük güçlükleri de yanında getiren, önemli bir unsur olmuştur. Kış ayları boyunca 15-16 vapur sürekli olarak Türkiye ile Yunanistan arasında gidip gelmiş, göçmen taşımıştı¹⁰⁶. Nevarki, kış ayları boyunca Anadolu, bembeyaz bir kar tabakası altındaydı. Kış gelmiş, yollar kapanmıştı. Göçmenler taşınırken, en büyük zorluğu kar ve fırtınalar yaratıyordu. Şark Şimendüfer Kumpanyası ile de göçmen taşınıyordu; örneğin Şubat 1924'te Drama'dan Dedeoğaç-Burgaz yoluyla, 3236 nüfus, Trakya'nın çeşitli yerlerine taşınmıştı¹⁰⁷; ama bu, kışın zorlukları yüzünden hiç de kolay olmamıştı. Getirilen insanların yiyecek, giyecek, sağlık, ısınma v.b. sorunlarıyla ilgilenmek; bunları sahillere ve iskân alanlarına, sorun çıkmayacak biçimde getirmek ve yerleştirmek; mal, emlak, tarla sahibi yaparak üretici duruma geçirmek, vekaletin ne büyük bir yük altında bulunduğunu gösteriyor.

¹⁰³ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924.

¹⁰⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinisani 1923.

¹⁰⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kânunusani 1924.

¹⁰⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Kânunusani 1924.

¹⁰⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1924.

Kış aylarında yürütülen bu çabalar, ancak bu işin altından kalkma arzusu ile yürümüşdür. Vecdi kızılboğa, Türk Sesi gazetesinde şunları yazıyordu: "Kış, fırtına ve kar; köpüren dalgalar, tabiatın bütün kuvvetleri mübadele işlerini tevkif edemeyecektir. Tabiatla mücadelede, kuvvet-i beşer, bazen faaliyetini tevkif etmek mecburiyetinde kalır. İşte bu son günlerin fena havaları, muhacir kardeşlerimizi Anadolu'nun şefkatli sinesine tevdi için, (yalnızca) bir-iki gün kaybettirmişti"¹⁰⁸.

Gerçekten de devam eden fırtınalar, göçmen getirme işini yavaşlatıyordu. İskelesi hiç olmayan ya da yetersiz olan küçük yerleşim merkezlerine göçmen indirme durumunda kalan vapurlar, büyük güçlükler yaşıyorlardı¹⁰⁹. Çeşme, Erdek, Ayvalık gibi küçük iskeleleri olan yerlere binlerce tonluk vapurları yanaştırmak, binlerce tonluk eşyayı, çok sayıda insanı, büyük-küçükbaş hayvanları sahile boşaltmak ve göçmenleri misafirhanelere yerleştirmek, malına-eşyasına sahip çıkmak, hiç de kolay olmuyordu¹¹⁰. Kıyıya tamamen yanaşamayan vapurların, bu yükü kıyıya ulaştıracak araçlara gereksinimleri vardı. Örneğin Bahr-ı Cedid vapuru, Çeşme'ye göçmen indirdiği bir sırada, klavuzu aracılığıyla İskân Müdüriyeti nezdinde şikayette bulunmuş, bunun karşılığında mıntika müdüriyeti Çeşme'ye, ancak bir mavna gönderebilmişti¹¹¹. Kışın zorlukları karşısında göçmenler, bindirme iskelelerinde de sıkıntılara katlanmaktaydılar. Özellikle Selanik, kışın soğuşundan en fazla etkilenen kentti. Bu nedenle Hilal-i Ahmer, göçmenlere 40 ton odun ve kömür göndermeyi kararlaştırmıştı¹¹². Korkulan şey, göçmenlerin soğuktan telef olmasıydı. Bu konuda kamuoyundan gelen baskılar üzerine, 2 Şubat 1924'te, Muhtelit Mübadele Komisyonu Heyet-i Murahhasası'ndan gelen bir telgrafta: "Selanik Müslümanları arasında soğuktan hiç telef yoktur. Bu hususta verilen havadis doğru değildir. Hilal-i Ahmer muhacirlerine sıcak çorba, elbise tevzi eylemektedir" denilerek, kuşkuların giderilmesine çalışılmaktaydı¹¹³.

¹⁰⁸ Türk Sesi, 9 Kânunusani 1924.

¹⁰⁹ Türk Sesi, 8 Kânunusani 1924.

¹¹⁰ Hakimiyet-i Milliye, 10 Kânunusani 1924; (M.Necati'nin açıklaması).

¹¹¹ Türk Sesi, 8 Kânunusani 1924.

¹¹² Hakimiyet-i Milliye, 29 Kânunusani 1924; Sadâ-yı Hak, 30 Kânunusani 1924.

¹¹³ Sadâ-yı Hak, 4 Şubat 1924; bu tür söylentiler ve kuşkular, Kaval'da göçmenler arasında bir-iki "kızıl" hastalığı görülmesi üzerine artmış, bunun üzerine iki hükümet tabibi Kavala'ya gönderilmiştir: Ahenk, 19 Kanunuevvel 1923.

İzmir'e ilk göçmen kafilesi, 3 Aralık 1923 günü geldi. Ahenk gazetesi bu haberi okuyucularına "*İlk Kâfile-i Mazlumın*" başlığıyla duyurdu¹¹⁴. Haberden anlaşıldığına göre, 1027 kişilik bu kafile, Hanya'dan hareket etmiş, yolda bir kadının doğum yapmasıyla sayı, 1028'e çıkmıştı. Klazumen tahaffuzhanesi'nde (karantina) sağlık kontrolünden geçirilen bu göçmen grubu, halk tarafından pek sıcak bir ilgiyle karşılanmış, karınları doyurulmuş, ilgililerce dinlenmeleri sağlanmıştı¹¹⁵. Çokca zamandır gelmeleri beklenen göçmenlerin, gelen bu ilk grubu, halkın vicdanında oluşan heyecanı doruk noktasına çıkarmıştı. 24 Kasım 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati, Hilal-i Ahmer Merkezi'ne gönderdiği bir telgraf-ta, muhacirlerin gelmeye başladığını belirterek, "*bu aziz ve aynı zamanda mazlum*" konuklara hiç bir sıkıntı çekirtmeden memleketin "*harim-i şefkatinde*" yerleştirme ve beslemenin bir "*vecibe-i millîye*" ve "*şîâr-ı insaniye*" olduğunu anımsatmış, Hilal-i Ahmer heyetlerinin "*azami derecede*" çalışmaya başlamalarını istemişti. Gelmekte olan kardeşlerin rahatını sağlamak için, "*memurin-i mülkiye*" ile ortaklaşa çalışarak, yardım toplamanın "*lüzumunu*" belirtmiş, Hilal-i Ahmer şubelerinde toplanan yardımların genel toplamının ve türünün vekaletle her hafta düzenli bilgilerle iletilmesini "*bilhassa*" rica etmişti¹¹⁶. Bu telgraf üzerine, Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi, 27 Tesrinisanî (Kasım) 1339 (1923) tarihli yazıyla, bütün şubelerine gerekli direktifleri verdi¹¹⁷.

Halk, resmî ve özel kuruluşlar, dernekler ve basın, göçmenlerin uyandırdığı sevinç ve heyecanı, "*millî bir şenlik*" olarak nitelendiriyorlardı. "*Kurtularak, kurtarılarak... herşeylerini, babalarının, toprağa kalbolmayan şehitlerinin kanlı çesetlerini terkederek*" gelen, "*herbirinin bağrında, ruhunda, kalbinde bir şehidin acısı olan*" bu "*bedbahtları*", "*hürmetle, muhabbetle, şefkatle*" bağrılarına basmak, "*zalim ve den'i düşmanın kahırlarıyla harabolanların ruhlarına teselli olmak, en büyük saadet...*" olarak değerlendiriliyordu¹¹⁸.

¹¹⁴ Ahenk, 4 Kanunuevvel 1923.

¹¹⁵ "Kardeşlerimiz tahaffuzhanedeki memurin ve İzmir'den giden Muhaceret Yurdu Heyeti tarafından hürmetle istikbal olunmuşlardır. Karaya çıkarlar vatanın hür ve meşut topraklarını öperek, Allah'a hamdeylemişlerdir. Bu manzara karşısında gözyaşları dökülmüştür kardeş! rimze sıcak yen. der tev... olunmuş ve istirahatleri temin edilmiştir... Kardeşlerimizin ahvâl-ı sıhhiyeleri hamdolsun pek iyidir. Ve inşallah datma iyi olacaktır... Vapurdan çıkanlar tütünsüzlükten üzülüklerini söylüyorlardı", Ahenk, aynı sayı.

¹¹⁶ Türkiye Hilal-L., III/28, s.102.

¹¹⁷ A.g.mec., s.103.

¹¹⁸ Ahenk, 28 Teşrinisanî 1923.

Göçmenlerin İzmir'e gelmek için harekete geçtikleri yolundaki haberlerin yayılması üzerine, İzmir halkı, resmi kurumlar ve cemiyetler, büyük bir yardım kampanyası başlattılar. Muhacirin Muavenet Yurdu, gelecek göçmenlerin şeker ve çayını, Kordon Ameli Cemiyeti ekmeklerini, Musevi Cemiyeti de sigara ve tütünlerini karşılamayı üzerlerine görev aldılar¹¹⁹. İzmirli hanımlardan oluşan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yardım Heyeti de bir toplantı yaparak, göçmenlere nasıl yardım etmeleri gerektiğini görüştüler¹²⁰. İzmir'deki mevcut cemiyetlerin bir kısmı da, Hilal-i Ahmer Merkezi'nde toplandılar ve İzmirli hanımların bu çabalarına ekonomik yönden katkıda bulunmayı kararlaştırdılar. Bir muhacirin Yardım Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyon, İzmir gazetelerinde günlerce yayınlanan bir yardım duyurusu hazırladı. Vatandaşlara seslenen bu beyannamede, "*Türk'ün asıl ve necip*" kanındaki konukseverliğin bütün dünyaca bilindiği anımsatılarak, yüzbinlerce "*dındaşın*" "*sefil ve perişan*" bir biçimde Anadolu'ya, "*ana kucağına*" "*hicret ve iltica*" ettikleri, her türlü "*sanatlarıyla*" harabeleri "*thyaya... şenlendirmeye, nurlandırmaya*" gelen bu "*bedbahtlara*" her türlü yardıma "*din'en ve insane'ten*" mecbur olduğu belirtiliyor; "*Memlekette mevcut bilumum cemiyeti temsil eden komisyonumuz necip milletimizin hissiyat-ı rahm ve şefkatine güvenerek, bütün halkı ıshar-ı rahm ve şefkât ve fedakâriye davet ve bu muavenet-i insanîyetkârinin de inşallah makbul olacağını arzeyler*" deniliyordu¹²¹.

Komisyon, amacı doğrultusunda bir çok yardım toplama heyetleri oluşturdu. Bu heyetler çarşıda ve mahalle aralarında, "aynen ve nakden" yardım topluyorlardı. Bu yardımlardan önemlileri, günü gününe listeler halinde İzmir gazetelerinde yayınlanıyordu. İzmir'deki cemiyetler ise önceden kararlaştırdıkları yardımları yapıyorlardı. Ahenk gazetesi, yardım girişiminde olan bütün kişi ve kuruluşların "*cümlesine garibler ve mazlumlar hesabına şimdiden beyân-ı teşekkür*" ederken¹²², Hakimiyet-i Milliye de, Türkiye gene-

119 Ahenk, 2 Kânunuevvel 1923.

120 Hakimiyet-i Milliye, 18 Teşrinisanı 1923.

121 Ahenk, 4 Kânunuevvel 1923; beyannamenin tam metni: K.Arı, 1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sorrasında İzmir'de Göçmenler..., ss.73-74; Ek:II.

122 Ahenk, 2 Kânunuevvel 1923.

linde halkın "*hakiki ırk ve dini kardeşlerinden mürekkebe bu faal anasının fela kتلere maruz kalmaması hususunda... yardıma tevessül ettiğini*" yazıyordu¹²³.

Vekaletin, 25 Ekim 1923 tarihli "Misafirhaneler Talimatnamesi" ne göre, ihraç iskelelerinde, konak yerlerinde ve iskân alanlarında misafirhanelerin açılması, bu işte Rumlar'dan artakalan taşınır-taşınmaz her türlü maldan olduğunca yararlanılması; askeri kurumlardan yatak, yorgan, yastık, kap-kaçak v.b. "*levâzımın*" sağlanması ve böylece hiç kimsenin taş ve toprak üstünde bırakılmaması istenmişti¹²⁴. İzmir ve çevresine gelecek göçmenlerin geçici iskânları için büyük misafirhanelere gerek olduğu da ortadaydı. Ayrıca, doğabilecek her türlü sağlık çözümünde de, mevcut sağlık kurumlarında düzenleme ve bunlara ilaveler yapma zorunluluğu vardı. Herhangi bir belirti yoktu ama, doğabilecek bir salgın hastalıktan korkuluyordu. Mübadele İmar ve İskân Vekaleti memurları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve ihraç kapısı komisyonlarıyla çalışma birliği içine girerek, gelecek göçmenler için aşhaneler ve misafirhaneler kuruyorlardı¹²⁵. Hilal yöresinde, askeriyeğe ait otuz barakanın göçmen misafirhanesi biçimine getirilmek üzere, Mübadele İmar ve İskân Mıntika Müdiriyeti emrine verilmesi, Müdafa-i Milliye Vekaleti'nden yazı ile istenmişti¹²⁶. İzmir ve çevresine gelecek göçmenlerin geçici yerleştirilmeleri için büyük misafirhanelere duyulan gereksinimi, özenle dikkate alan İmar ve İskân Komisyonu, bu konuda incelemelerde bulunmak ve esaslar saptamak üzere, mıntika müdürü İhsan Paşa ile, komisyon azalarından Hüsnü ve Sabri Beyler'den bir encümen oluşturmuş, sözkonusu encümen de, kısa süre sonra çalışmalara başlamıştı¹²⁷. Ön araştırmalardan sonra, İhsan Paşa göçmen misafirhanesi için Kordon'daki onüç binanın uygun olduğunu ve bunların boşaltılarak hemen İskân Komisyonu emrine verilmesini talep etmiş, imar komisyonu da, sözkonusu encümenin bu önerisini dikkate alarak, bu evlerin hemen "*tahliyesini*" için Tahliye Komisyonu'na emir vermişti¹²⁸. Bundan başka, daha önce Kemer'de,

123 *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Teşrinisani 1923.

124 Bkz. *İskân Tarihçesi*, ss.19-20.

125 *Hakimiyet-i Milliye*, aynı sayı.

126 *Türk Sesi*, 11 Kânunusani 1924.

127 *Türk Sesi*, 8 Kânunusani 1924.

128 *Türk Sesi*, aynı sayı; tasliye için bkz. K.Ari, *a.g.y.*, ss.691-706.

İzmir'in en büyük ve donatıma sahip olan Klazumen misafirhanesi, Hilal-i Ahmer'in katkılarıyla faaliyete geçmişti¹²⁹. Bu misafirhane, Şubat ayında Mustafa Necati'nin ziyareti ile, daha da bakımlı bir hale getirilmiş, eksikleri tamamlanmıştı¹³⁰. İzmir'in merkezindeki bu misafirhaneler, küçük yerlerdeki misafirhanelerine göre daha donatımlı ve büyüktüler. Kimi zaman bunlar, çevre il ve ilçelere gönderilecek göçmenler için, İzmir'deki dağıtım merkezi gibi de kullanılıyorlardı. Bunlardan başka Çeşme ve Bayındır'da, Hilal-i Ahmer'in İngilizler'den aldığı baraka ve saclardan çatılmış basit binalardan oluşan küçük misafirhaneler kurulmuştu. Zaten, Aralık 1923 sonuna kadar, Ege kıyılarına kurulması gerekli misafirhanelerin büyük kısmı tamamlanmıştı¹³¹.

İzmir'de Hilal-i Ahmer'e ait iki dispanser ve iki hastane, göçmenlerin sağlık kontrolleri ve tedavileri için hazırlanmıştı. Bunlardan İkiçeşmelik dispanseri, yörenin yardıma muhtaç insanlarıyla da ilgileniyordu. Kemer İstasyonu'nda, göçmen misafir barakalarında oluşturulan dispanser, 27 Aralık 1923'ten itibaren, düzenli olarak göçmenlerin sağlık kontrolleriyle ilgilenmeye başladı. İzmir'e gelen göçmenler, sağlık sorunlarıyla ilgili olarak, önce bu dispansere başvurmak zorundaydılar. Bu dispanserde tedavisi gerçekleştirilemeyecek olanlar, diğer yerlere sevk ediliyorlardı. Kemer İstasyonu civarındaki Tepecik Hastanesi de, göçmenlerin hastalıklarıyla uğraşmak üzere ayrılmıştı. Hastanenin toplam otuz yatağı vardı. Önemli sorunlarda bu yatak sayısı, seksene kadar çıkarılabiliirdi. Torbalı'daki Tepeköy Hastanesi de, göçmenlerin sıtma sorunlarıyla uğraşmak için hazırlanmıştı. Bunlardan ayrı olarak, gerek görüldüğü an kullanılmak üzere, İzmir Kordon'da, bütün araç-gereci sağlanmış, açılmaya hazır bir hastane teşkilatı vardı. Gerek duyulduğunda, hemen çalışmaya başlayabilecekti¹³².

Mübadele işlerini düzenlemek üzere, Dahiliye, Müdafı-i Milliye, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletleri'nden ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden birer üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Komis-

¹²⁹ *Türk Sesi*, 20 Şubat 1924.

¹³⁰ Mustafa Necati'nin bu gezi ile ilgili beyanı: *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Mart 1924; ayrıca bkz. *K.A.ı.a.g.e.*, ss.91-95.

¹³¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924

¹³² *Türkiye Hilal-i Ahmer...*, III/31, s.218.

yonu Hilal-i Ahmer adına Hakkı Şinası Paşa seçilmişti¹³³. Mıntika merkezlerinde vekaletle bağlı olmak üzere doktorlar bulundurulmaktaydı¹³⁴.

Doğrudan İzmir'e gelen göçmenler, Punto'da karaya çıkıyor, ilk sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra, hasta ve yaşlı olanlar Hilal-i Ahmer'e ait kamyonlarla mısafırhaneye götürülüyorlardı. Ağır hasta olanlarla, revirde tedavileri gerekenler, hastalığın derecesine göre ya Hilal-i Ahmer'e ait revirlerde alıkonuluyor ya da büyük hastanelere sevk ediliyorlardı. Vekalet ile Hilal-i Ahmer'in ortaklaşa yürüttükleri bu işler, ıaşe de dahil olmak üzere toplam üç gün sürüyor, eğer bir zorunlu durum varsa bu süre uzatılıyor; sürenin bitiminde ise, göçmenler, daha önceden hazırlanmış yerleşme alanlarına, bir cetvel dahilinde götürülüyorlardı.

ıaşe işini, vekalet aracılığıyla Hilal-i Ahmer üstlenmişti. Kurulan aşhanelerde sıcak yemek pişiriliyor, halktan ya da cemiyetlerden gelen yiyecek yardımları dikkate alınarak tabldot çıkarılıyordu. Halktan ve cemiyetlerden gelen bu tür yardım, gerçekten büyük ve önemliydi. Böylesine bir yardım kampanyasında, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin başlattığı yardım kampanyası da oldukça etkili olmuştu. Cemiyetin yardım olanakları, kuşkusuz sınırlıydı. Bu nedenle yardım pulları bastı, halkın ilgisini çekecek "*müşamereler*" düzenledi. Bir de, bol bol halkı yardıma çağıran tebliğler yayınlandı. Bu tebliğlerin birinde, mevcut mali kaynağın, kurulacak İmdad-ı Sıhhi heyetlerine bile ancak üç ay yeteceği belirtilerek, mübadele bitene kadar aralıksız görevine devam etmek zorunda olan cemiyetin, birbirini izleyen Trablusgarp, Balkan, I.Dünya ve "*İstiklal Muharebatı*" sırasındaki başarısıyla beraber, bu görevde de "*temin-i muvafakiyet*" için, her vatandaşa "*yeni ve ulvi*" görevini anımsatıyordu¹³⁵. Bu süre içinde cemiyet, "*muhtac-ı muavenet*" olan göçmenlere, küçümsenemez oranda gömlek, mintan, don, ceket, entare, yelek, pantolon, battaniye, ayakkabı, yorgan, yatak, yastık v.b. giyim-kuşam eşyası dağıtmıştı¹³⁶. Vekaletin ıaşe yardımının toplam süresi

133 *A.g.mec.*, s.218; ayrıca bkz. M.Çapa, *a.g.y.*, s.245.

134 *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Kânunusani 1924.

135 *Türkiye Hilal-i Ahmer...*, III/28, s.102.

136 Örneğin bkz. *A.g.mec.*, III/36, s.408.

de iki ay olarak belirlenmişti¹³⁷. Bu süre misafirhaneler ve iskân mıntıklarındaki süreyi kapsamaktaydı. Bu nedenle, misafirhanelerde geçen üç günden sonra, geriye kalan elliyedi gün boyu işe ve iane, iskân alanlarında devam etmekteydi. İskân alanlarında, herhangi bir eve yerleşmiş göçmene işe yardımı, pişmemiş yiyecek malzemesi dağıtmak biçiminde devam ediyordu¹³⁸. Gelen göçmenlerden yardıma gereksinimi olduğu belirlenenlerin iskân alanlarında yerleştirilip, üretici duruma gelip kendi kendilerine yeterli duruma gelinceye dek işelerine devam ediliyordu. Bunlardan dul, yetim ve kimsesiz kadınların ve "acı" olanların, dar'ül acezelere, kimsesiz çocukların da "dar'ül eytamlara" gönderilmelerine çalışılıyordu. bunun dışında kalan "muhtac-ı muavenet" olanların, kendi kendilerine yetinceye dek işeleri devam ediyordu¹³⁹.

Vapurlardan inip karaya çıkan göçmenler, halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanıyorlardı. Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği onca acıyı görmüş, ulusal birlik ve bütünlüğün bu zor zamanlarda önemini kavramış Türkler'in; bir zamanlar Anadolu'yu çizmeleriyle çiğneyen Yunan ordularının ve onların işbirlikçisi olmuş yerli Rumlar'ın, Anadolu'dan uzakta, kendi ırklarından olmayan Türkler'e karşı yapmaya devam ettikleri kötülük, derinden yaralanmalarına neden olmuştu. Bu nedenle Anadolu'ya ayak basan bu göçmenler, bundan sonra karşılaşacakları zorluklar hiç düşünülmeden, kurtuluşa ermişler gibi görülüyorlardı. Bu yüzden göçmenleri karşılama, kimi zaman davul zurnalarla¹⁴⁰, kimi zaman da memurların ve öğrencilerin katıldığı resmi merasimle yapılıyordu¹⁴¹. Çoğu yerde halkın ve resmi-özel kuruluşların üstün çabalarıyla göçmenlere, helva, su, çay, etli fasulye, sigara gibi yiyecek ve içecekler dağıtılıyor; böylece, ulusal coşkunluğun çok yüksek düzeyde görüldüğü bu karşılama törenleri, bir panayırı andırıyordu¹⁴².

137 Bkz. *Düster*, C.V, 3.tertip, s.165.

138 Örneğin bkz. *A.g.mec.*, IV/40 (15 Kevvel 1340), s.135.

139 *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Haziran 1924.

140 *Türk Sesi*, 19 Şubat 1924.

141 *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kânunusani 1924.

142 Bir İzmir gazetesi, şubat ayı başlarında Bayındır'a gelen bir göçmen kaflesini halkın nasıl karşıladığını şöyle anlatıyor: "Bayındır: 5 Şubat (Muhabir-i Mahsumumuzdan) Bugün Bayındırlılar Yunan zulmü ve ceberrutundan, dünyada en

Bu karşılama törenleri ilk başlarda pek coşkulu olmuşken, zamanla etkisini yitirdi. Daha sonra da, önemli aksaklıklar görüldü. Örneğin Bahr-ı Cedit vapurunun kaptanı, Çeşme'de göçmenleri karaya çıkaracak araçların yokluğundan yakınırken¹⁴³, göçmenlerin çoğu da, iskânlarına ayrılan evlerin ve barakaların onarıma gereksinimi olduğundan yakınıyorlardı¹⁴⁴. Vekalet elinden gelen olanakları, iskân işleri için cömertçe ortaya serdi; ama ne bu tür aksaklıklar ortadan kalktı, ne de böylesine yakınmalar tükendi. Zamanın teknik ve parasal olanaksızlıkları, düzenli bir organizasyon kurulumu niyetlerini de, gittikçe ortadan kaldırdı. Örneğin, herhangi bir iskân yöresine, hiç hesapta olmayan bir göçmen kafilesinin, düzenli bilgi akışının sağlanamamasından dolayı birdenbire geliverişi, zaten sınırlı olanakların olağanüstü zorlanmasını gerektiriyor, bunu ise, bir dizi başka sorunlar izliyordu. Örneğin, savaştan en çok zarar görmüş kitleyi oluşturan felâketzedeler önceden işgal ettikleri boş "emval-i metruke" evlerinden çıkarılmaya zorlanıyorlardı¹⁴⁵. Bu

vahşi hayvanlardan da vahşi koca bir düşman elinden genç Türkiyemiz'in faal hükümeti sayesinde kurtulup mübadele suretiyle gelen 607 nüfustan mürekkep bir İslam ve Türk muhacir kafilesini bağurlarına basmakla pek büyük bir haz duydular. Bir haftadar beri muhacirlerin geleceği tahakkuk etmiş olduğundan, iskân komisyonu tarafından lazım gelen tertibat alınmış idi. 4.5.1340 (1924) pazartesi günü gelecekleri arlaşıncı, bütün halk davul ve zurnalarla üç-dört saat evvel felaketzede kardeşlerini berây-ı istikbal için istasyona akın etmişlerdi./ Nihayet tren altı sonrasında pek hazin düdükle sesleriyle istasyona dahil oldu. İstikbal merasimi havanın fevkalade soğuk olmasına rağmen pek parlak oldu. Burada Bayındır, İmar ve İskân komisyonunun faaliyetlerini zikretmeden geçmek pek büyük kadirşinaslık olur. Memleketin bircümle vesait-i nakliyesi istasyonda bulundurulduğu cihetle kardeşlerimizin en lazım eşyaları istasyondan şehre nakledildi. Türk Ocağı binasında izhar edilen fasülye, helva, ekmekten ibaret akşam taamları verildikten sonra, haneleri irae edilerek her türlü esbab-ı istirahatleri temin edilmiştir. Bu gecelik vesait-i tenviriyeye olarak beher nüfusa birer mum verildiği gibi, istasyonda umumuna çaylar da ikram edilmiştir. İskân Komisyonu başında kaymakamımız Fazlı Bey olduğu halde, sabaha kadar iskân ile iştigal etmişlerdir./ Bugün de yiyecek ve yakacakları mezkûr komisyonca temin edilecektir", *Sadâ-yı Hak*, 8 Şubat 1924; İzmir İskân Müdürlüğü'nün, göçmenlere gösterdikleri yardım dolayısıyla, Bayındır ve Tire kaymakamlıklarına teşekkür yazısı: *Ahenk*, 27 Mart 1924.

¹⁴³ Bkz. *dr* 111

¹⁴⁴ Bkz. Kemal Arı, 1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sorvasında İzmir'de Göçmenler, (D.E.Ü., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ens. Basılmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1988, ss.106-111.

¹⁴⁵ Bkz. K.Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Der.*, V/15, ss.691-706.

aşamalar yaşandıktan sonra da, pek perişan duruma düşmüş olan bu insanlar, basın da kendilerini savunmasıyla, bir dizi yakınmalara, şikayetlere başlıyorlardı. Böylece, kentlerde sosyo-ekonomik buhran dayanılmaz boyutlara yükseliyor; fakirlik oranı artıyor, fiyatlar dayanılmaz boyutlara fırlıyor; kısacası, sorunlar azalmıyor, gittikçe yükselen bir ivmeyle yaşamı dayanılmaz kılıyordu¹⁴⁶. Ahenk gazetesi, bu tür olup-bitti uygulamalarını, şu satırlarla eleştirmektedir: "Yunanistan'da bu vazife ile mükellef olanlar neden böyle 400 kadar muhacirin İzmir'e geleceğinden vilayet iskân müdüriyetini haberdar etmeye lüzum görmediler? Yoksa onlar, İzmir'i hemen ansızın gelebilecek her nüfusu iskân edebilecek vaziyette mi zannediyorlar? Vaktiyle hazırlanmadan bu dört yüz kişilik kafile hemen nerede iskân olunabilecektir?"¹⁴⁷.

Böyle bir sorunun önde gelen nedeni, sağlıklı raporların ve çizelgelerin elde olmayışındandı. Kaldı ki, daha Yunanistan'da göçmenlerin "alel-acele" iskelelerde toplanmasıyla, sağlıklı raporlar hazırlamaya hemen hemen olanak kalmamıştı. Raporların sağlıklı olmaması, varolan olanakların yeterli gelmemesi yüzünden, daha taşıma evresinde ortaya çıkan sorunların, yeni sorunlara yol açtığı görüldü. Bu sorunların en ağırını, bölünmüş ailelerin ortaya çıkışıydı. Seyr-i Sefain İdaresi'nin elindeki vapurların ortalama kapasitesi 800 kişilikti. 800 kişi taşıyabilen bir vapura, örneğin 600 kişilik bir köyün halkı bindiriliyorsa, vapur eksik kapasite ile gitmesin diye, örneğin 400 kişilik bir köyün halkından, 200 kişi de bu vapura bindiriliyordu. Geriye kalan 200 kişi de, başka bir vapurla, belki de başka bir gün yola çıkıyordu. İskân mntıkalarına varıldığında, buradaki ev ve arazinin yeterli gelmemesi durumunda, köylülerin bir kısmı, başka bir köye, belki de başka bir mntıkaya gönderilebiliyordu. Bir köy ikiye bölündüğünde, o köyde daha önce evlenmiş olan kızı ya da kendinden ayrı oturan oğlu olan bir ana-baba, doğal olarak çocuğundan, çocuğunun ailesinden ayrı kalıyordu. Hatta, Yunanistan'da komşu olan iki köyü, Türkiye'de de komşu yapma olanağı ise, hemen hemen hiç yoktu. Böyle olunca da, Yunanistan'da komşu bir köye kızını evlendirmiş bir aile, kızından Türkiye'de ayrı kalabiliyordu. Böylece, örneğin kızı Samsun'da, ana-babası İzmir'de olan aileler ortaya çıkıyordu. Bu ise, daha göçmenleri taşıma evresinden buyana doğal bazı sorunları ve yakınmaları beraberinde getiriyordu¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Bkz. A.g.e. ve a.g.y.

¹⁴⁷ Ahenk, 24 Haziran 1924.

¹⁴⁸ Refet Bey'in (Canitez) açıklaması: TBMM Zabıt..., C.X, ss.43-45.

Yunanistan'dan Türkiye'ye mübadele yolu ile taşınan göçmenleri taşıma işleri, 1924 yılı sonuna kadar hemen hemen bitmiş oldu¹⁴⁹. Küçük bir kısmı hariç, 500.000'e yakın göçmen, Seyri Sefain İdaresi'ne ait vapurlar ve Şark Şimendifer Kumpanyası'na ait trenlerle Türkiye'ye getirildi¹⁵⁰. Bu göçmenlerin yaklaşık 32.000'i İzmir ve çevresine yerleştirildiler¹⁵¹. Döneme ait çağdaş bir kaynağın da belirtildiği gibi, "*ahali (İzmir'e gelen göçmenler) faktır olduğu gibi, mübadillerin bir kısmı da muhtac-ı muavenet bir halde*"ydi¹⁵². Gelen göçmenlerin "*tarz-ı iştigalleri*" genellikle rençberlikti. Tüccar kısmı pek azdı. Yine "*sanayi erbabı ve esnaf*"da pek azdı. "*Muhaceret eden Hıristiyanlar'ın tüccar, sanatkar ve esnaf olan ekseriyetinin boşluklarını, bunlardan çok, mahalli halk doldurmayı çalışıyor-du*"¹⁵³.

1923-1933 yılları arasında. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yardıma muhtaç göçmenlere 13.641 lira 76 kuruş, 769 milim yardım etmişti; ahali mübadelesi için harcanan para da, 624.836 lira 82 kuruş, 670 milimi bulmuştu¹⁵⁴. Vekaletin değişik yollardan yaptığı yardım ise, bundan çok daha fazlaydı; yine de, Anadolu kıyılarına, yerinden-yurdundan koparılarak yığılmış bu insanların, -çoğu zaman aksaklıklar görülmesine karşın-, önceden belirlenen yerleşim alanlarına taşınmalarına kadarki sürede, pek çok büyük sorunları da birlikte getirdiği ve bunların çözümünün çok uzun zaman aldığı da kuşkusuzdur. Bu sorunlar, onların Türkiye'ye gelmeleriyle, yeni evrede kendisini hissettirmiştir. Daha yeni büyük "*cidâl*"den çıkmış olan Türkiye'nin, türlü olanaksızlıklar nedeniyle, böylesine büyük sıkıntıların ve külfetlerin altından kalkabilmesi, hiç de kolay olmadı; ama, Türk Devrimi'nin ulusal bir devlet, özdeş bir toplum yaratma gibi önemli bir boyutunun gelecek için taşıdığı büyük anlam açısından, bu tür sıkıntılara karşı varılan sonucun, hiç de küçümsenemez olduğunu herhalde anımsatmak gerekmiyor. Kuşkusuz bu, ulusçuluğun görkemli bir zaferi olmuştur.

149 Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun, mübadelenin kıştan önce biteceğine ilişkin beyanı: *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Haziran 1924.

150 Bkz. *dr*:9.

151 Bkz. *dr*:10.

152 1340 *Senesi İzmir Vilayeti'nin Sıhhi, İçtimai Topografyasına Ait Malumat*, (Vilayet Katibi İhsan Bey tarafından hazırlanmıştır), İzmir, 1340 (1924), s.15.

153 *A.g. rapor*, s.4.

154 *Türkiye Hilal-i Ahmer...*, sayı:132 (29 İlkteşrin 1933-Fevkalade Sayı), s.699.